

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

Muhammed Köse*

ÖZ: Türkiye Avrupası diye tabir edilen bölge, Balkanlarda Türklerin yoğunlukta yaşadığı coğrafyayı tanımlamaktadır. Osmanlı Devleti ile başlayan Balkanlardaki Türk fetihleri iskân politikası ile desteklenmiş ve Balkanların büyük bir kısmı XVI. yüzyılın sonlarına kadar neredeyse Türk yurdu haline gelmişti. 93. Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) öncesinde bu bölge; Türk, Bulgar, Rum, Yahudi, Arnavut, Sırp, Pomak Türkleri, Çingene, Tatar ve Çerkez muhacirleri ile çeşitli etnik ve dini unsurların bir arada yaşadıkları küçük bir Osmanlı İmparatorluğu görünümündeydi.

XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın kıskırtmasıyla bölgede Gayrimüslim unsurların isyanları ile karşı karşıya kalmış ve yüzyılın sonuna doğru bu isyanların büyük oranda başarıya ulaşması, bölgedeki Müslüman Türk unsurunun Anadolu'ya göç etmelerine sebep olmuştur.

Çalışmamızın ana kaynağını, National Archive'den temin ettiğimiz İngiltere Ulusal Arşivinde Foreign Office'ye (Dışişleri Ofisi) ait FO 881/3655 numaralı Temmuz 1878 tarihli, "Statistical Information as to the Populations of European Turkey: 1878" başlıklı ve İngiliz Büyükelçisi A.H.Layard imzalı rapor oluşturmaktadır. 39 sayfadaki raporun ilk sayfaları, Osmanlı Devleti'nin Asya, Avrupa ve Afrika'daki toplam nüfusu ve toprak alanları hakkında özet ve genel bilgiler içermektedir. Devamında ise Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetindeki vilayetlere bağlı sancak, kaza ve köylerin Müslüman ve Gayrimüslim erkek nüfusu ayrıntılı bir şekilde tablolar halinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Osmanlı, Avrupa Türkiyesi, Büyükelçi Raporu, Austen Henry Layard

DEMOGRAPHICAL STRUCTURE OF TURKISH EUROPE IN 1878 ACCORDING TO THE BRITISH AMBASSADOR A. H. LAYARD'S REPORTS

ABSTRACT: Region which is called as Turkish Europe defines the geography where Turks live densely in Balkans. Turkish conquests in Balkans starting with Ottoman Empire were supported with settlement policies and most part of Balkans became almost Turkish homeland

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edeb. Fak. Tarih Bölümü,
muhammedkose@erzincan.edu.tr; muhamkose@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2049-5405>

Geliş Tarihi (Received): 10.12.2018
Kabul Tarihi (Accepted): 14.04.2019

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

until the end of sixteenth century. This region before War of 93 (1877-1878 Russo-Turkish War) was like a small Ottoman Empire where Turk, Bulgarian, Greek, Jewish, Albanian, Serbian, Pomak, Romani, Tatarian and Circassian immigrants lived together with different ethnic factors and religious communities.

From the beginning of nineteenth century, Ottoman Empire faced riots of non-Muslims in region resulting from provocations of European states and Russia and success of these riots to a large extent until the end of the century led Muslim Turks in region to migrate to Anatolia.

The main source of our study is the report entitled "Statistical Information as to the Populations of European Turkey: 1878" signed by British consul A.H.Layard with the date of 1878 July, belonging to the Foreign Office with number FO 881/3655 and acquired from London National Archives, England. First pages of the report, which consists of 39 pages, contains summary and general information about total population and lands of Ottoman Empire in Asia, Europe and Africa. Afterwards Muslim and non-Muslim male population in district, county and villages of provinces under domination of Ottomans in Balkans are given with tables in a detailed way.

Key words: Balkans, Ottoman Empire, Population, Turkish Europe, Consul Report

Giriş

Adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan yarımadasının dikkat çeken coğrafik özelliği dağlık oluşudur. Yaklaşık 1 milyon kilometrekare alanı kaplayan Balkan coğrafyası üzerinde günümüzde Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ülkeleri ile Trakya bölgesi¹ yer almaktadır.²

Rumeli'de (İstanbul hariç) yaşayan Müslümanların 19. yüzyıldaki toplam sayısı ve etnik bileşimi ciddi tartışmalara konu olmuştur. Avrupa kaynakları Müslümanların gayrimüslimler karşısındaki sayısı konusunda birbirinden oldukça farklı bilgiler içermekteydi. Buna karşın, "Türkler" olarak nitelenen Müslümanların etnik konusundaki anlaşmazlıkları ise daha azdır.³ Osmanlı nüfusu hakkındaki Batı menşeli başlıca veriler, 1831 sayımından elde edilen sonuçlar ile William Eton, David Urquhart ve Georg Hassel gibi Avrupalıların nüfus ile ilgili tahminleriydi.⁴

Osmanlı Devleti 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında Balkanlarda büyük toprak kaybı ile birlikte Balkanlardan Anadolu'ya büyük göçlerin yaşanmasına maruz kalmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında meydana gelen

¹ 1990 yılında Yugoslavya'nın yıkılması ile birlikte 7 yeni devlet kuruldu. Bunlar; Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Kosova'dır. <https://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanın-dagilisi-2.html>

² Kemal H. Karpat, "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 25.

³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 172.

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 61.

göçlerle birlikte Balkanlardaki Müslüman nüfus sayısında kayda değer azalmalar olmuştur. Savaş sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlığını tanıdığı gibi Bulgaristan'ın üçe ayrılıp, birinci bölgede Osmanlıya vergi vermek koşulu ile Bulgar Prensiğinin kurulmasını kabul etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Niş Vilayeti'nden başka Bulgaristan'ın güney-doğusundan bazı toprakların Sırbistan'a, Adriyatik sahilindeki Antivari limanının Karadağ'a ve çoğunluğu Türk olan Dobriçe'nin Romanya'ya terkedilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵ Savaş sonunda Osmanlı Devleti 212.450 kilometrekarelik toprak ve burada bulunan 5.5 milyon nüfusu kaybetmiştir.⁶ Kars, Ardahan ve Batum da dâhil edildiğinde Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması ile kaybettiği toprak 287.510 kilometrekareye çıkacaktır.⁷

İncelediğimiz dönemde Balkanlar'ın nüfusu hakkında muhtelif bilgilere rastlanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusa dair resmi istatistikler etnik kökenden ziyade uyrukları, dinsel bağlarına göre kaydediyordu. Böylesi bir dinsel bölünmeyle, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde, Müslümanlar daha çoğunlukta idi. Hristiyanlar Rum Ortodoks Patrikliğine ve Bulgar Eksarhlığı'na bağlı olanlar diye iki gruba ayrılmaktaydı.⁸ Tahsin Uzer, 1877 senesinde yani Osmanlı-Rus Harbi'nin olduğu sırada Rumeli'nin etnik yapısı hakkında önemli bilgiler nakletmiştir. Uzer'e göre 1877 yılında Rumeli'de 4 milyon Türk/Müslüman, 1.250.000 Müslüman Arnavut, 1 milyon Hristiyan Arnavut, 1.150.000 Bulgar, 550.000 Rum/Yunan, 400.000 Ulah ve 350.000 Yahudi olmak üzere toplam 8.700.000 nüfus yaşamaktaydı.⁹ Kemal H. Karpat 1294 tarihli Salnameden hareketle 1877-1878 yılları arasında Avrupa Türkiye'sinde meskûn 809.716 hanede 4.362.142 nüfusun ikamet ettiğini saptamıştır.¹⁰

Bulgaristan 93 Harbi sonrası fiilen oluşturulduktan sonra, Bulgar sınırları dâhilindeki Bulgar nüfus azınlıktaydı. Millî bir Bulgar Devleti kurma arzusunda olan Bulgarlar çoğunluğu elde etmek için Türk nüfusu yok etme yöntemini uygulamaya karar vermişti. Bulgarların bu siyaseti henüz 93

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VIII. Türk Tarihi Kurumu, Ankara 2011, s. 76.

⁶ Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, C. 12, İstanbul 1993, s. 148.

⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınları, İstanbul 2007, s. 529.

⁸ Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Der: Tunçay M., Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, Ss. 33-72, s. 35.

⁹ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 116.

¹⁰ Karpat, *a.g.e.*, s. 253.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

Harbinin başında uygulamaya konuldu. Türk halkı silahsızlandırılırken, Bulgarlar silahlandırıldı. Bulgar, Rus ve Kozaklar müştereken kitle imha hareketi başlatıp Rumeli'de 500.000 Müslüman katledildi. Katliamdan kurtulanlar göç etmek mecburiyetinde kaldı.¹¹ 1880 yılından 1945 yılına kadar Bulgaristan'dan 954.000 kişi göç etmiştir. Göç edenlerin çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. 574.000 kişi Bulgaristan'ı terk ederek Trakya, Anadolu ve Makedonya'ya geçti.¹² Bunun yanı sıra 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi süresince bölgeden göç eden muhacirlerden 200.000 kişi Şumnu, 300.000 kişi Makedonya, 150.000 kişi Batı Trakya ve Rodoplarda toplanmış durumdaydı. 387.804 muhacir ise 1879 yılında Rumeli'den İstanbul'a ulaşmayı başarmıştı.¹³

Bu çalışmamız özette künyesi verilen 1878 tarihli rapor temel alınarak hazırlanmış ve yayınlanmış akademik çalışmalar ile desteklenmiştir. Raporun dilinin Fransızca ve İngilizce olması hasebiyle yer isimleri genelde Fransızca çok az da İngilizce olarak yazılmıştır. Rapor değerlendirilirken yer isimleri önce raporun orijinalinde olduğu gibi verilmiş, okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla parantez içinde de günümüz Türkçesinde kullanılan isim karşılığı belirtilmiştir. Konu başlıklarının fazla olmasından ötürü yerleşim birimleri hakkında bilgi verilmemekle birlikte bu boşluğu doldurmak ve konu hakkında detaylı bilgilere ulaşılmasını sağlamak adına dipnotlar ile geniş bir kaynakça sunulmaya gayret edilmiştir. Raporun özüne bağlı kalınarak her vilayet ayrı ayrı başlıklandırılmış, vilayetlere bağlı sancaklar kendi içinde sıralanmış ve ilgili kazalar alt başlıklar şeklinde verilmiştir. Nüfus istatistikleri tablolar halinde hazırlanmış, metnin içinde tablolardaki bilgiler özetlenerek verilmiş ve her başlığın sonunda özet halinde verilen bilginin alındığı tablo parantez içinde belirtilmiştir. Tablolar metnin sonunda kaynakçanın bitimi ile numaralandırılarak yazılmıştır. Tablonun başlığı tablonun altında verilmiştir.

¹¹ Nedim İpek, "Balkanlarda Ulus Devletlerin Oluşumu ve Nüfus Politikaları", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 61.

¹² Antonina Zhelyazkova, "Bir Tarih Yazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması*, Der: Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 273.

¹³ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 63. Söz konusu tez kitap olarak da basılmıştır. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Austen Henry Layard Kimdir

Austen Henry Layard 1817 Paris doğumlu Fransız kökenli olup İngiliz vatandaşı idi. Anne tarafından kısmen İspanyol kökenli olan Layard, Çocukluk yıllarının büyük kısmını güzel sanatlarla ilgilendiği İtalya’da geçirmiştir.¹⁴ Arkeolog ve diplomat olarak bilinen Layard, Kuzey Irak’ta Asur harabelerinde kazı yapmış ilk arkeologlardandır. Ayrıca Layard, 1849 yılında çıktığı Anadolu seyahati esnasında Van ve Hakkari çevresinde yetişen bitkiler ile de ilgilenerek 5 bitki örneği toplamıştır.¹⁵ Layard, arkeolojik kazı amaçlı ilk olarak 1845 Mezopotamya’ya gelmiş ve bu seyahati iki yıl sürmüştür. 1849 yılında arkeolojik kazı amaçlı Mezopotamya’ya ikinci kez gelen Layard, 1851 yılına kadar süren bu araştırması esnasında Asurların başkenti Ninovayı bulmuştur.¹⁶ Austen Henry Layard, 20 Nisan 1877-2 Nisan 1880 tarihleri arasında İngiltere’nin İstanbul elçiliği görevini icra etmiştir.¹⁷ Osmanlı ülkesine önce arkeolog sıfatı sonra büyükelçi olarak gelen Layard, büyükelçilik yaptığı süre içinde İngiliz siyasetinin Osmanlıda iyi bir temsilcisi olmuş ve Kıbrıs’ın dahi Osmanlı Devleti’nden koparılmasında ciddi rol oynamıştır.¹⁸

I. Osmanlı Nüfusunun Kıtalaraya Göre Dağılımı

A. Avrupa Türkiye’si

İncelenen dönemde 9 vilayetten müteşekkil olan Avrupa Türkiye’sinin toplam nüfusu 9.942.431 kişiydi. Nüfus sayısı bakımından Tuna Vilayeti birinci sırada Girit Vilayeti en son sıradaydı. Tuna Vilayeti yüzölçümü bakımında da birinci sırada bulunuyorken İstanbul Vilayeti son sıradaydı. İstanbul nüfus yoğunluğu bakımından en yoğun vilayet (mil başına yaklaşık 14.896 kişi) iken Yanya Vilayeti son sırada (mil başına yaklaşık 1.075 kişi) yer almaktaydı. (Tablo 1’de belirtildiği gibi)¹⁹

¹⁴ Kaya Bayraktar, “Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2011, Cilt 12, Sayı 1, s. 282. (281-302)

¹⁵ Asuman Baytop, “Anadolu’dan Bitki Örnekleri Toplamış Olan Arkeolog, Antropolog ve Diplomatlar”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 2011, Cilt 13, Sayı 1, s. 87-88. (ss. 81-100)

¹⁶ Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.5.

¹⁷ Bayraktar, a.g.m., s. 292.

¹⁸ Mustafa Celalettin Hocoğlu, Gertrude Bell’in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati (İzmir’den Isparta’ya), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2013, Sayı 29, s. 58. (ss. 57-72). Austen Henry Layard hakkında detaylı bilgi için bkz.: Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

¹⁹ FO 881/3655. *Statistical Information as to the Populations of European Turkey:1878*, Part.II, s. 1.

B. Asya Türkiye'si

İncelenen tarihlerde nüfus sayısı bakımından Asya Türkiye'sinin Avrupa Türkiye'sinden yaklaşık 1.5 kat daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa Türkiye'sinin iki katı kadar vilayetin bulunduğu Asya Türkiye'sinde 18 vilayet yer almaktaydı. Nüfus olarak Bağdad (2.200.200 kişi) Asya Türkiye'sinin en büyük vilayeti, Sisam Adası (43.300 kişi) ise en küçüğüydü. Yüzölçümü açısından Hicaz ve Yemen Vilayeti Asya Türkiye'sinin en büyük vilayeti özelliğine sahipken, Sisam Adası en küçük yüzölçümüne sahipti. Vilayetlerin yüzölçümüne paralel olarak Hicaz-Yemen Vilayeti nüfus bakımından en az yoğun vilayet (mil başına yaklaşık 110 kişi), Sisam Adası (mil başına yaklaşık 4.330 kişi) ise nüfusun en yoğun olduğu vilayetti.²⁰ (Tablo 2'de belirtildiği gibi.)

C. Afrika Türkiye'si

İncelenen dönemde Afrika Türkiye'si hem yüzölçümü hem de nüfus sayısı bakımından Osmanlı Devleti için büyük önem arz etmekteydi. Nitekim bu dönemde Afrika Türkiye'si toprağı Osmanlı coğrafyasının tamamının yaklaşık yarısına, Afrika Türkiye'si nüfusu ise Osmanlı Devleti'ndeki toplam nüfusun yaklaşık %27.6'sına tekabül etmekteydi.²¹ (Tablo 3'te belirtildiği gibi.)

D. Etats Vassaux (Osmanlı'nın Kaybettiği Topraklar)

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ı kaybetmişti²². Bosna- Hersek²³'in Osmanlı Devleti'ne

²⁰ FO 881/3655, s. 2.

²¹ FO 881/36553 s. 2.

²² 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti; Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığını tanımış, Bulgaristan ise 3 bölgeye ayrılarak 1. bölgenin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalması üzerinde uzlaşmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Karal, a.g.e., s. 76-77.

²³ Bosna ve Hersek Vilayetleri hakkında detaylı bilgilere ulaşmak için bkz.: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları: Nu: 3, Ankara 1992; Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010; Zafer Gölen, *Tanzimat'ın Bosna-Hersek'te Uygulanması*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996; Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi: OTAM*, S. 18, Ankara 2006; Dilek Akdemir, *II. Abdülhamid Dönemi Bosna-Hersekli Devlet Adamları*, (Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat 2018; Enes Turbıç, *Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgale Karşı Boşnakların Direnişi (1878)*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2018; Fahriye Emgili, *Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011; Emine Ak, *Tanzimat'ın Bosna-Hersek'te Uygulanması ve Neticeleleri (1839-1875)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010;

bağlı olan idaresi, Berlin Antlaşması ile Avusturya-Macaristan'a bırakılmıştı. Osmanlı Devleti yukarıda belirtilen savaşta büyük toprak kaybıyla birlikte yoğun nüfus kaybı da yaşamıştır. Nitekim 1877-78 Osmanlı Rus harbinde Osmanlı Devleti 3.062 mil toprak ve 5.919.389 nüfus kaybına uğramıştır. Osmanlının kaybettiği toprak tüm imparatorluğun %2.3'üne tekabül etmesine karşılık kaybettiği nüfus miktarı toplam nüfusun %14.22'sini oluşturmaktaydı.²⁴ (Tablo.4'te belirtildiği gibi.)

E. Genel Toplam

Çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden 1878 tarihli İngiliz büyükelçi A. H. Layard'a ait rapor Osmanlı Devleti'nin üç büyük kıtada (Asya, Avrupa ve Afrika), hem toprak bakımından hem de nüfus bakımından hala dönemin en güçlü devleti olduğunu göstermektedir. Buna göre İstanbul, Girit ve Bosna dâhil 9 vilayetten müteşekkil Avrupa Türkiye'sinde 9.942.431 kişi yaşamaktaydı. Raporda Avrupa Türkiye'si, Asya, Afrika ve kaybedilmiş toprakların toplam nüfusları verilmiş ve hepsinin toplamı 41.621.11 kişi olarak kaydedilmiştir. Ancak verilen bu toplam rakamlarda yanlışlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 4 bölgenin toplam nüfusu hesaplandığında toplam nüfusun 38.620.971 kişi olduğu görülmektedir.²⁵ (Tablo 5'te belirtildiği gibi.)

II. Avrupa Türkiye'sine Bağlı Vilayetlerin Nüfusu

1. Andrinople (Edirne) Vilayeti

A. Andrinople (Edirne) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

1878 senesinde Edirne Sancağı²⁶ 9 kazadan ibaretti. 9 kazada 833 köyün meskûn olduğu sancağın nüfus yönünden en büyük kazası merkez kaza olup,

Zerrin Olaş, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2007; Saadet Gündoğdu, *Bosna-Hersek Sorunu (1875-1909)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994; Zafer Çakmak, *1875 Hersek İsyanı ve Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1996; Mithat Aydın, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanlar'ın Yeri: Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005; Ayşe Özkan, *Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (5 Ekim 1908)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

²⁴ FO 881/3655, s. 2.

²⁵ FO 881/3655, s. 2.

²⁶ Edirne Sancağı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Neslihan Halicioğlu, *Salnamelere Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne Vilayeti*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003; Haluk Kayıcı, *Salnamelere Göre Sosyo-Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı (1870-1913)*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2012; Haluk Kayıcı, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları,

335 köy, 19.131 Müslüman nüfus, 802 Çingene ve 47.192 Gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. Sahip olduğu köy bakımından Pınarhisar Kazası merkez sancağın en küçük kazası (18 Köy) iken nüfus sayısı bakımından en küçük köy ise Babaeski Köyü idi. 1878 yılında Babaeski Kazasında 741 Müslüman, 17 Çingene ve 2.641 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktaydı. 1878'de Edirne Vilayeti merkez sancağına bağlı 9 kazada toplam 57.093 Müslüman, 1.304 Çingene ve 120.870 Gayrimüslim erkek nüfus ikamet etmekteydi.²⁷ (Tablo 6'da belirtildiği gibi.)

B. Philippopoli (Filibe) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Filibe Sancağı²⁸ 1878'de sahip olduğu toplam 973 köy ve toplam 266.088 erkek nüfus sayısı ile Edirne Vilayeti'nin en büyük sancağıydı. 8 kaza birimine bağlı 973 köyde 93.330 Müslüman, 10.213 Çingene ve 162.545 Gayrimüslim erkek nüfusun yaşadığı Filibe Sancağı'nın en büyük kazası Filibe/Gümölcine Kazasıydı. 298 köyden müteşekkil Filibe Kazasında 26.222 Müslüman, 3.861 Çingene ve 66.119 Gayrimüslim erkek nüfus ikamet etmekteydi. 41 köy ve toplam 10.579 erkek nüfuslu Ahi Çelebi Kazası, Filibe Sancağı'nın en küçük kazasıydı. Köy sayısı bakımından (100 köy) 8 kaza arasında 4. sırada olan Sultan Yeri Kazası toplam nüfus açısından (10.603 kişi) 7. sırada yer almaktaydı. Ayrıca Hasköy, Ahi Çelebi ve Sultan Yeri Kazalarında Müslüman nüfus çoğunluğu oluşturmaktaydı.²⁹ (Tablo. 7'de belirtildiği gibi.)

Edirne 2013; Yasemin Bozlak, *XIX. Yüzyılda Edirne Sancağı'nın Demografik Yapısı ve İskân Siyaseti*, (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2008.

²⁷ FO 881/3655, s. 3.

²⁸ Filibe Sancağı ayrıntılı bilgi için bkz.: Haluk Kayıcı, *Edirne Vilayet Salnamelerine Göre Filibe Sancağı (1870-1877)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2016; Neriman Ersoy, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003; Nurullah Karta, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2005; Grigor Boykov, *Demographic Features of Ottoman Upper Thrace: A Case Study on Filibe, Tatar Pazarcık and İstanımaka (1472-1614)*, (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004; Mithat Aydın, "İngiliz Belgelerine Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Kızanlık'ta Rus-Bulgar Mezalimi", *Osman Gazi Üniversitesi Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu- Bildiriler Kitabı*, Mayıs 2005, s. 387-400; Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Türk Varlığı ve Nüfusu (Bulgar İstatistik Kurumunun Verilerine Göre 1880-2011)*, İlgil Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

²⁹ FO 881/3655, s. 3.

C. Sliven (İslimye) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Toplam nüfus açısından 5 sancak arasında 3. sırada yer alan Sliven (İslimye) Kazasında³⁰, 431 köy, 37.200 Müslüman, 3.530 Çingene ve 49.961 Gayrimüslim nüfus olmak üzere toplam 90.691 erkek nüfus yaşamaktaydı. Yanbolu Kazası sahip olduğu köy sayısı (88), Sliven (İslimye) Kazası da nüfus sayısı (21.168 kişi) yönünden 1. kaza konumundaydılar. Yerleşim birimi sayısı açısından Yeni Zağra Kazası (51 Köy), toplam erkek nüfus sayısı (10.360 kişi) açısından ise Aydos Kazası son sırada yer almaktaydı. Karınabad (Yanbolu) Kazasında Müslüman nüfus Gayrimüslim nüfustan, Aydos Kazasında Müslüman nüfus toplam nüfustan daha fazlaydı.³¹ (Tablo. 8'de belirtildiği gibi.)

D. Rodosto/Tekfurdağı/ (Tekirdağ) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Çalışmamızın temelini oluşturan kaynakta, 8 kazadan müteşekkil olduğu anlaşılan Rodosto/Tekfurdağı (Tekirdağ) Sancağı'nda³² meskûn Saray ve Midye Kazalarının köy ve nüfus bilgilerine rastlanılmamıştır. Buna mukabil hem köy hem de nüfus sayısı açısından Rodosto/Tekfurdağı Kazasının en büyük kaza olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda adı geçen kazada yerleşik olan 53 köyde 4.741'i Müslüman, 282'si Çingene ve 10.536'sı Gayrimüslim olmak üzere toplam 15.559 erkek nüfus barınmaktaydı. Hayrabolu ve Malkara Kazalarında mukim Müslüman nüfus diğer dini cemaatler ve etnik unsurlara nazaran çoğunlukta idi. Lüleburgaz Kazası köy sayısı (33 köy) bakımından son sırada, Malkara Kazası ise sahip olduğu köy sayısı (52) açısından 2. sırada olmasına rağmen toplam erkek nüfus sayısı (3.878) yönünden son sıradaydı.³³ (Tablo. 9'da belirtildiği gibi.)

³⁰ Detaylı bilgi için bkz.: Aşkın Koyuncu, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", *Avrasya Etüdlere*, C.19, Sayı. 44/2013; Ayrıca bkz.: Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2008.

³¹ FO 881/3655, s. 3.

³² Tekirdağ Sancağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hümmet Kanal, *20. Yüzyıl Başlarında Tekfurdağı Sancağı (1900-1912)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2015; Ümit Ekin-Hümmet Kanal, "Tekfurdağı Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1890-1902)", *Hümanitas*, Sayı. 4/2014 Tekirdağ 2014; Fatma Özaba, *17. Yüzyılın Başına Ait Şer'iyye Siciline Göre Tekirdağ'da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Kaynak ve Değerlendirme*, (Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ 2018; Hatice Bayraktar, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Tekirdağ Kazası*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2011.

³³ FO. 881/3655, s. 3.

E. Gallipoli (Gelibolu) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Gelibolu Sancağı³⁴, 6 kazadan ibaret olup sınırlarındaki 444 köyde, 29.718 Müslüman, 480 Çingene ve 39.181 Gayrimüslim olmak üzere 69.379 erkek nüfus ikamet etmekteydi. Hem köy sayısı (244) hem de erkek nüfus sayısı (24.478) bakımından Gümülcine Kazası ilk sırada yer almaktaydı. Gümülcine aynı zamanda Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfustan üç kattan daha fazla yaşadığı kazaydı. 14 köyün meskûn olduğu Gelibolu Kazası köy sayısı, 15 köyde 2.660 kişinin yaşadığı Enez Kazası da toplam erkek nüfus bakımından son sıradaydı.³⁵ (Tablo.10'da belirtildiği gibi.)

2. Danube (Tuna) Vilayeti

A. Roustchouk (Ruşçuk) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Tuna Vilayeti³⁶ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti için pek çok bakımdan önemli bir idari birimdi. Mevcut kaynaklara göre 1878 yılında 10 kaza biriminden müteşekkil olan Rusçuk Sancağı³⁷ dâhilindeki 852 köyde toplam 276.453 erkek nüfus yaşamaktaydı. Rusçuk Sancağı, Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfusa oranla çoğunlukta olduğu sancaklardan biridir. 42.354 Müslüman ve 15.378 Gayrimüslimin ikamet ettiği Hazergrad Kazası, nüfus bakımından en kalabalık kaza statüsüne sahipti. En fazla köyün meskûn olduğu Silistre Kazası (235 köy) nüfus sayısı bakımından 4. sıradaydı. Yeni

³⁴ Gelibolu Sancağı tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Fevzi Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1938; İbrahim Sezgin, *XV ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998.

³⁵ FO. 881/3655, s. 4.

³⁶ Tuna Vilayeti hakkında detaylı bilgi için bkz.: Aşkın Koyuncu, "Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *Turkish Studies*, Sayı: 9/4, Ankara 2014; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992; Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği (1864-1868)*, İbra Kitap, İstanbul 2010; Slavka Draganova, *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006; Yalçın Murgul, *Tanzimat Reforms Reconsidered: The Case Study of Tuna Province (1856-1868)*, (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016; Senem Yılmaz, *H.1293 (M.1876) Tarihli Tuna Vilayeti Salnamesi'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2015; Ayrıca bkz.: *Salnâme-i Vilayet-i Tuna*, Defa 1, Sene 1285, 1286, 1290, 1291 ve 1292 Tuna Vilayeti Matbaası, Rusçuk 1285, 1286, 1290, 1291 ve 1292.

³⁷ Rusçuk Sancağı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Machiel Kiel, "Ruşçuk", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul 2008; Mehmet Topal, "Balkanlarda Bir Modernleşme Örneği: Rusçuk", *Mavi Atlas*, Sayı:4/2015; Eser Erdem Özkan, *R-20 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (M.1828-1831)*, (Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006.

Pazar Kazası bünyesindeki 39 köyde barındırdığı 9.671 kişilik nüfus ile Rusçuk Sancağı'nın en küçük kazasıydı.³⁸ (Tablo.11'de belirtildiği gibi.)

B. Widdin (Vidin) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Vidin Sancağı³⁹ 1878 senesinde, 7 kazadan oluşmaktaydı. 464 köyün iskân olduğu 7 kazada toplam 192.177 erkek nüfus ikamet etmekteydi. Berkofça Kazası hem köy sayısı (95 köy) hem de nüfus sayısı (41.156 kişi) açısından Vidin Sancağı'nın en büyük kazasıydı. En fazla Müslüman nüfus Vidin Kazasında (10.838), en az Müslüman nüfus ise Belgradçık Kazasında (1856) ikamet etmekteydi. Belgradçık Kazası aynı zamanda hem köy sayısı (41 köy) hem de nüfus sayısı (9.352) yönüyle en küçük kaza niteliğine sahipti.⁴⁰ (Tablo.12'de belirtildiği gibi.)

C. Sofya (Sofya) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

8 kazadan oluşan Sofya Sancağı⁴¹, Tuna Vilayeti'nin önemli sancaklarından biridir. 198 köyde 49.003 erkek nüfusun meskûn olduğu Sofya Kazası, köy ve nüfus sayısı açısından en büyük kazaydı. Müslüman nüfusun en fazla ikamet ettiği kaza da Sofya Kazasıydı (6.220 kişi). Müslüman nüfusun en az yaşadığı kaza ise Radomir Kazasıydı (1.523). 19 köyün meskûn olduğu İzladı Kazası 6.391 kişilik erkek nüfus ile en küçük kaza idi.⁴² (Tablo.13'te belirtildiği gibi.)

D. Tırnova (Tırnova) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Tırnova Sancağı⁴³ kaza sayısı yönünden Tuna Vilayeti'nin 2. büyük sancağı olmakla birlikte, 6 sancak arasında toplam köy (416 köy)

³⁸ FO. 881/3655, s. 4.

³⁹ Vidin Sancağı Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2015-1. Ss. 67-114, 2015; Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)" *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2004-2, Sayı:9; Hava Selçuk, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin-XIX. Yüzyıl*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2013; Nagehan Üstündağ Özdemir, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2014; Yavuz Elitaş, *Temettuat Defterlerine Göre Vidin Eyaletine Bağlı Servi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı; 1844*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

⁴⁰ FO. 881/3655, s. 4.

⁴¹ Sofya Sancağı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Selim Hilmi Özkan, "Bir İlim ve Kültür Şehri Sofya (1385-1878)", *Avrasya Etüdleri*, No. 50, 2016; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları: Osmanlı Yer Adları: I, Ankara 2013.

⁴² FO 881/3655, s. 4.

⁴³ Tırnova Sancağı hakkında geniş bilgi için bkz.: Machiel Kiel, "Tırnova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012.

sıralamasında 4. ve toplam nüfus (190.493 kişi) açısından 3. sıradaydı. Kendisine bağlı olan köy sayısı (77 köy) yönüyle 11 kaza içinde 3. sırada olan Lofça Kazası toplam nüfus sayısı (69.656) yönünden 1. sıradaydı. En fazla Müslüman nüfusun mukim olduğu Tırnova Merkez Kazası sahip olduğu köy (126 köy) sıralamasında 1. sırada yer almaktaydı. Dryanova Kazası toplam nüfus sayısı (4.433 kişi), Travna Kazası ise bağlı olan köy sayısı (6 köy) yönüyle en küçük kazaydı. Ayrıca Elena ve Travna Kazaları Müslüman nüfusun ya hiç olmadığı ya da sair sebeplerden ötürü mevcut kaynaklarda belirtilmediği kazalardı. Tırnova Sancağı ile alakalı dikkat çeken bir husus da mevcut kaynakta iki nahiyenin (Rahoviçe ve Kazgan Nahiyeleri) demografik yapısı hakkında bilginin verilmesidir.⁴⁴ (Tablo.14'te belirtildiği gibi.)

E. Toultscha (Tulça) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Tulça Sancağı,⁴⁵ Müslüman nüfusun diğer dini grupların nüfusundan oldukça fazla olduğu bir sancaktır. 272 köy ve 111.481 erkek nüfusun yerleşik olduğu Tulça Sancağı'na bağlı Kili Kazası nüfus yönünden en kalabalık kaza iken (30.717) bağlı olunan köy sayısı (9 köy) açısından 10 kaza arasında sonuncu sırada yer almaktaydı. 12 köyün bağlı olduğu Sünne Kazası, Müslüman nüfusun en fazla (15.950 kişi), Gayrimüslim nüfusun en az (301 kişi) yaşadığı kazaydı. Köy sayısı (58 köy) açısından 10 kaza içinde 1. sırada yer alan Babadağı Kazası toplam nüfus (15.998) sıralamasında ise 3. sırada bulunmaktaydı.⁴⁶ (Tablo.15'te belirtildiği gibi.)

F. Varna Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

5 kazadan oluşan Varna Sancağı⁴⁷, 6 sancak arasında kaza ve toplam nüfus sayısı açısından son sırada yer almaktaydı. Müslüman nüfusun neredeyse Gayrimüslim nüfusun 3 katı olduğu Tulça Sancağı'nda Müslüman nüfusun en fazla yaşadığı kaza Pazarcık Kazası (13.040), en az yaşadığı kaza ise Mankalya Kazasıydı (5.930 kişi). Pazarcık Kazası aynı zamanda hem kendisine bağlı olan köy sayısı (109 köy) hem de sınırlarında barındırdığı nüfus bakımından (16.921 kişi) ilk sıradaydı. Müslüman nüfusun

⁴⁴ FO 881/3655, s. 5.

⁴⁵ Tulça Sancağı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mihai Maxim, "Tulça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Ankara 2012.

⁴⁶ FO 881/3655, s. 5.

⁴⁷ Varna Sancağına dair detaylı bilgi edinmek için bkz.: Miyase Koyuncu Kaya, "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)", *Turkish Studies*, Sayı 10/1, 2015 Kış; Machiel Kiel, "Varna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.42, İstanbul 2012; Barış Zeren, *19. Yüzyılda Varna Sancağı'na Bağlı Hacıoğlu-Pazarcık Kazası'nın Ekonomik Yapısı (1866-1874)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Gayrimüslim nüfustan 10 kattan fazla olduğu Mankalya Kazası toplam nüfus (6ç429) yönünden son sırada idi. Toplam nüfusun (9.951 kişi) 5 kaza arasında en az olduğu Balçık Kazası, sahip olduğu köy sayısı (72 köy) sıralamasında dördüncüydü. Köy sayısı (68 köy) bağlamında sonuncu sırada bulunan Varna Merkez Kazası toplam nüfus (13.172 kişi) yönünden 3. sırada bulunmaktaydı.⁴⁸ (Tablo. 16’da belirtildiği gibi.)

3. Bitolia (Manastır) Vilayeti

A. Bitolia (Manastır) Sancağı’na Bağlı Kazaların Nüfusu

8 sancaktan mürekkep Manastır Vilayeti’nde⁴⁹ 1878 yılında meskûn olan 785 köydeki 50.356 hanede toplam 261.852 erkek nüfus ikamet etmekteydi. Nüfusun etnik yapı ve dini cemaatlere göre tasnif edildiği mezkûr vilayette, 40.236 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Manastır Kazası Müslüman nüfusun (9.500 kişi) en fazla olduğu kazaydı. Buna nazaran Cumali Kazası Müslüman nüfusun (3.585 kişi) en az meskûn olduğu kazaydı. 190 köyde 56.300 kişinin yaşadığı Manastır Kazası, mezkûr sancağın hem köy sayısı (190 köy) hem de nüfus itibarıyla en büyük kazasıydı. Cumali kazası 8 kaza arasında gerek köy sayısı (42 köy) gerek toplam nüfus (9.134 kişi) yönüyle Manastır Sancağı’nın en küçük kazasıydı. Vilayet dâhilinde Müslüman ve Bulgar nüfusun dışında kayda değer Ulah ve Çingene nüfus da ikamet etmekteydi. Ulah nüfusu özellikle Manastır, Castoria, Ressine/Prespa ve Florina Kazalarında meskûndü. Bununla birlikte Çingene nüfusun da Manastır, Florina, Prilep (Perlepe) ve Ohrida (Ohri) Kazalarında meskûn olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ (Tablo.17’de belirtildiği gibi.)

4. Salonique (Selanik) Vilayeti Sancaklarına Bağlı Kazaların Nüfusu

A. Seres (Serez) Sancağı’na Bağlı Kazaların Nüfusu

Selanik Vilayeti⁵¹ Balkanlar Türkiye’sinin ticari, askeri, demografik ve daha pek çok yönden en önemli vilayetlerindendi. Kaza, köy ve toplam

⁴⁸ FO 881/3655, s. 5.

⁴⁹ Manastır Vilayeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Nurettin Birol ve Deniz Akpınar, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilayeti ve Vali Halil Rıfât Paşa’nın Faaliyetleri (1887-1889)”, *Asos Journal*, Yıl: 3, Sayı: 14, Haziran 2015; Baki Sarısakal, “1891 Manastır Salnamesinde Manastır Vilayeti”, <http://www.bakisarisakal.com/manastirvilayeti.pdf>. *Salname-i Vilayet-i Manastır*, Defa 1, Sene 1292/1875-1293/1876-1305/1888-1314/1896. Manastır Vilayet Matbaası.

⁵⁰ FO 881/3655, s. 8-13.

⁵¹ Selanik Vilayetine ait 1870-1907 yıllarını kapsayan 19 adet Selanik Vilayeti Salnamesi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://isamveri.org/salname/sliste.php>; Hatice Oruç, *1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014; Machiel Kiel, “Selanik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009; Ayhan Pala, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1991; İsmail Çakır, *H.1310*

nüfus sayısı yönüyle Serez Sancağı⁵², Selanik Sancağı'nın gerisindeydi. 6 kazadan oluşan Serez Sancağı'nda 1878 senesinde 507 köy ve 51.726 hane meskûn olup mezkûr sancak dâhilinde toplam 154.324 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bulgar nüfusun çoğunlukta olduğu Serez Sancağı'nın kozmopolitik olan demografik yapısının içinde Müslüman, Rum, Çingene⁵³, Ulah ve Pomak⁵⁴ nüfusu önemli bir yer tutmaktaydı. Nevrekep Kazası, köy (138 köy), hane (16.280 hane) ve toplam nüfus sayısı (47.101 kişi) itibarıyla Serez Sancağı'nın en büyük kazasıydı. Ayrıca Nevrekep Kazasında önemli miktarda Pomak nüfusu (13.873 kişi) da ikamet etmekteydi. Müslüman nüfusun en fazla yaşadığı kaza Serez Kazası (9.591 kişi), en az yaşadığı kaza ise Zihne Kazasıydı (2.551 kişi). Toplam 10.325 erkek nüfusun ikamet ettiği Petrich (Petriç) Kazası hem hane sayısı (3.557 hane) hem de nüfus sayısı açısından en küçük kazaydı.⁵⁵ (Tablo.18'de belirtildiği gibi.)

B. Salonique (Selanik) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Önemli bir nüfus potansiyeline sahip olan Selanik Sancağı⁵⁶, 1878 yılında kendisine bağlı 7 kaza, 670 köy ve 70.320 hanede toplam 209.162 kişinin ikamet ettiği bir sancaktı. 10.335 Müslüman nüfusun yaşadığı Selanik Merkez Kazası hem nüfus (41.293) hem de hane sayısı (23.912) açısından 1. sırada, 10.841 Müslüman nüfusun yaşadığı Avret-Hisar Kazası ise Müslüman nüfus ve köy sayısı (153 köy) açısından 1. sırada yer almaktaydı. Dorian (Toyran) Kazası toplam nüfus (13.686 kişi) ve hane sayısı (5.133 hane), Vodine Kazası da toplam köy (63 köy) ve toplam Müslüman nüfus sayısı (2.459 kişi) yönünden son sıradaydılar. Selanik Sancağı'nda dikkat çeken bir husus da Pomak nüfusedir. 1878 yılında Selanik Sancağı dâhilindeki Vodine, Debne, Kuprulu (Köprülü)/Veslesse ve Dorian (Toyran)

(M.1892) *Tarihli Selanik Vilayet Salnamesi'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2016; Lina Safa, *Osmanlı Döneminde Selanik*, (Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2017.

⁵² Serez Sancağı hakkında geniş bilgi için bkz.: Veli Aydın, "Osmanlı İdaresinin Son Yüzyılında Siroz (Serez) Kenti ve Sancağı", *Mübadil Kentler: Yunanistan, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları*, İstanbul 2012; Evangelia Balta, "Serez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009.

⁵³ Çingeneler hakkında geniş bilgiye ulaşmak için bkz. İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, TTK Yayını, Ankara 2013.

⁵⁴ Pomaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Georgi Zelengora, *Türkiye'deki Pomaklar*, (çev. Zeynep Zafer), TTK Yayını, Ankara 2017.

⁵⁵ FO 881/3655, s. 14-18.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmaz Öztuna, *93 ve Balkan Savaşları Avrupa Türkiye'sini Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

Kazalarında toplam 15.405 Pomak'ın yaşadığı görülmektedir.⁵⁷ (Tablo.19'da belirtildiği gibi.)

5. Andrinople (Edirne) Vilayeti Sancaklarına Bağlı Kazaların Nüfusu

A. Andrinople (Edirne) Sancağı'na Bağlı Kaza ve Nahiyelerin Nüfusu

Edirne Vilayeti 1878 yılında 3 sancaktan oluşmaktaydı. Edirne Merkez Sancağı hem kaza hem de toplam nüfus yönüyle en büyük sancak konumundaydı. Selanik Sancağı'na bağlı kazalar ile birlikte nahiyelerinin de demografik bilgilerine yer verilmiştir. Bu bilgilere göre; 9 kaza ve 4 nahiyenin nüfus bilgilerinin verildiği Edirne Sancağı'nın 1878 senesindeki toplam köy sayısı 595, hane sayısı 63.296, Müslüman nüfus sayısı 38.791 ve sancak nüfus sayısı 253.877 idi. Dimetoka Kazası köy (126 köy), hane (13.627 hane), Müslüman nüfus (13.608 kişi) ve toplam nüfus sayısı (50.102 kişi) açısından ilk sıradaydı. Bovnar Kazası kendisine bağlı olunan köy sayısı (20 köy), Babaeski Kazası da hem sınırlarında meskûn olunan hane sayısı (1.632 hane) hem de Müslüman nüfus (1.101 kişi) ve toplam nüfus sayısı (6.997 kişi) açısından son sıradaydı.⁵⁸ (Tablo.20'de belirtildiği gibi.)

B. Tekirdag/Rodosto (Tekirdağ) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Raporun bu bölümünde Rodosto (Tekirdağ) Sancağı'nın iki kazasının Müslüman nüfus bilgilerine yer verilmemiştir. Bulgar, Arnavut ve Rum milletine ait nüfus verilerinin belirtildiği Rodosto (Tekirdağ) Sancağı'na bağlı Vize ve Malkara Kazalarındaki toplam 43 köydeki 5.830 hanede 1878 senesinde toplam 27.356 Gayrimüslim erkek ikamet etmekteydi. 16.205 Bulgar'ın ikamet ettiği mezkûr sancak dâhilinde 10.476 Rum ve 675 Arnavut erkek nüfus barınmaktaydı.⁵⁹ (Tablo.21'de belirtildiği gibi.)

C. Gallipoli (Gelibolu) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sancağa bağlı iki kaza biriminin köy ve hane bilgilerinin verildiği rapora göre, 1878 yılında Gelibolu Sancağı'na bağlı Feredjik ve Gümülcine Kazaları sınırlarındaki 47 köyde meskûn olan 5.516 hanede 21.647 Bulgar ve 5.824 de Rum olmak üzere toplam 27.471 Gayrimüslim erkek yaşamaktaydı.⁶⁰ (Tablo.22'de belirtildiği gibi.)

⁵⁷ FO 881/3655, s. 18-24.

⁵⁸ FO 881/3655, s. 24-29; İncelenen dönemde Dimetoka'da ayrıca 2.400 hanede; 4.200 Türk, 1700 Bulgar, 2.200 Rum ve 640 Ermeni, Yahudi ve Çingene yaşamaktaydı.

⁵⁹ FO 881/3655, s. 30.

⁶⁰ FO 881/3655, s. 30-31.

6. Scutarie/Albenian (İşkodra) Vilayeti Sancaklarına Bağlı Kazaların Nüfusu

A. Scutarie/Albenian (İşkodra) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

1878 yılında Scutari/Albenian (İşkodra) Vilayeti'nin⁶¹, nüfus ve yerleşim birimleri açısından oldukça büyük ve Osmanlı Devleti açısından önemli bir idari birim olduğu anlaşılmaktadır. 9 kazadan müteşekkil olan Arnavutluk merkez sancağının Spoutz Kazasına ait demografik verilerine yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra kazalara bağlı köy ve hane sayıları da belirtilmemiştir. Sadece 8 kazada yaşayan nüfus millet ve dini cemaatlara göre tasnif edilmiştir. Buna göre Arnavutluk merkez sancakta 74.830 Müslüman, 83.722 Katolik, 21.600 Sırp ve Bulgar, 26.222 diğer Gayrimüslim⁶² ve 1700 Çingene erkek nüfus olmak üzere toplam 208.074 kişi ikamet etmekteydi. İşkodra, Antivari, Dulcigno ve Leeh on Alessio kazaları Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfusa göre çoğunlukta olduğu kazalardı.⁶³ (Tablo.23'te belirtildiği gibi.)

B. Albania Mirditie (Mirdita) Bölgesindeki Katolik ve Müslüman Nüfusu

15 Kantonun⁶⁴ bulunduğu Arnavutluk Mirditie (Mirdita) Bölgesinde meskûn 50.552 nüfusun 15.550'si Müslüman 35.002'si Katolik erkek nüfusa aitti. Leh-Djebal, Polati, ve Terbidji Kantonlarında Müslüman nüfus yaşamıyorken; Docazin, Retchhilohovo, Pochirka ve Kirika Kantonları Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfus oranla çoğunlukta yaşadığı kantonlardı. Docazin Kantonu bünyesinde barındırdığı 4.200 kişilik Müslüman nüfus ile Müslümanların en fazla meskûn olduğu kantondur. 6.800

⁶¹ İşkodra Eyaleti ile ilgili kaynaklar için bkz.: Machiel Kiel, "İşkodra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul 2001; Mustafa Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, Sayı: 3, Eylül 2015; 1882-1898 tarihleri arasında yayımlanmış 5 adet İşkodra Vilayet Salnamesi için bkz.: <http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02938>; İlkay Erken, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, (On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi;), Samsun 2014.

⁶² Tiru Kazası Gayr-ı Müslim nüfusu verileri Katolik, Sırp, Bulgar ve Rum diye belirtilmemiş olup Gayr-ı Müslim nüfus diye verilmiştir.

⁶³ FO 881/3655, s. 31.

⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde Kanton denilen idari birimin olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte Layar'ın muhtemelen 93 Harbi sonrasında 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşmasıyla Arnavutluk topraklarının büyük kısmının Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında paylaşılması sonucu ortaya çıkan idari yapıyı kanton olarak tanımladığı düşünülmektedir. Arnavutluk'un bağımsızlık süreci hakkında bkz.: Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdüleri*, Cilt 39, Sayı 1, Haziran 2011.

erkek nüfusun yaşadığı Docazin Kantonu Mirditie'nin en yoğun nüfusa sahip olduğu kantonu idi.⁶⁵ (Tablo.24'te belirtildiği gibi.)

C. Bourgas (Bergos), Achialo (Ahyolu) ve Missuria (Müseuri) Kazalarındaki Rum Nüfusu

9 köyden müteşekkil olduğu anlaşılan Bourgas (Bergos) Kazasında 1878 senesinde 2.250 Rum hanenin meskûndü. Her hanede 5 kişinin yaşadığı varsayarsak Bourgas (Bergos) Kazasında toplam 11.250 Rum nüfusun yaşadığını söylemek mümkündür. Yine aynı tarihte 3 köyün oluşturduğu Achialo (Ahyolu) Kazası sınırlarında 900 hanenin iskân olduğu anlaşılmaktadır. Her bir hanede 5 kişinin barındığı varsayıldığında 1878 yılında Achialo (Ahyolu) Kazasının toplam 4.500 Rum nüfusun yaşadığını söylemek mümkündür. 7 köyde 975 hanenin mevcut olduğu tespit edilen Missuria (Müseuri) Kazasındaki Rum nüfusun, hane başına 5 kişinin yaşadığını kabul ettiğimizde, 4.875 olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ (Tablo.25'te belirtildiği gibi.)

D. Slimnia (İslimye) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Slimna (İslimye) Sancağı Müslüman nüfusun Balkanlarda yoğun olarak yaşadığı önemli sancaklardan biridir. 8 kazadan oluşan sancakta 1878'de 511 köy meskûndü. Elimizdeki kaynaklara göre Slimnia (İslimye) Sancağı'nda 1878 senesinde 22.000 Rum, 63.000 Müslüman ve 69.000 Bulgar nüfus yaşamaktaydı. 17.000 Müslüman nüfusun yaşadığı Aidos (Aydos) Kazası, Müslüman nüfusun hem oransal hem de sayısal olarak Gayrimüslim nüfusa oranla çoğunlukta olduğu kazaydı. 6.500 Müslüman'ın meskûn olduğu Missuria (Müseuri) Kazası nüfus bakımından Gayrimüslim nüfusla eşit durumdaydı. Sancağın nüfus ve köy sayısı bakımından en büyük kazası Bourgas (Bergos) Kazası idi. Nitekim 90 köyün iskân olduğu kazada 14.000 Rum, 11.000 Müslüman ve 10.000 Bulgar olmak üzere toplam 35.000 kişi ikamet etmekteydi. 8 kazasının hepsinde Müslüman ve Bulgar nüfus birlikte yaşamaktaydı. Rum nüfus ise sadece Missuria (Müseuri), Achialo (Ahyolu) ve Bourgas (Bergos) kazalarında bulunmaktaydı.⁶⁷ (Tablo.26'da belirtildiği gibi.)

7. Prizrend (Prizren) Vilayeti Sancaklarına Bağlı Kazaların Nüfusu

A. Prizrend (Prizren) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

7 kazada 1493 köyün yerleşik olduğu sancakta, 1878 yılında 93.458 Müslüman ve 41.099 Gayrimüslim olmak üzere toplam 134.557 nüfus

⁶⁵ FO 881/3655, s. 32.

⁶⁶FO 881/3655, s. 33.

⁶⁷ FO 881/3655, s. 33.

ikamet etmekteydi. Prizren Sancağı⁶⁸ dâhilinde Müslüman nüfus Gayrimüslim nüfusun yaklaşık 2.27 katıydı. Sancağa bağlı her kazada Müslüman nüfus çoğunlukta idi. 199 köyde 35.628 Müslüman ve 8.300 Gayrimüslimin meskûn olduğu Prizren Kazası nüfus açısından en büyük kaza konumuna sahipti. Prizren aynı zamanda Müslüman nüfusun en çok yaşadığı kazaydı. Ghuilan (Gilan) Kazası 227 köy ile sancağın en büyük kazasıydı. 20 köyde 2.570 Müslüman ve 1.125 Gayrimüslim nüfusun yaşadığı Kuzina (Gosine) Kazası sancağın en küçük kazasıydı.⁶⁹ (Tablo.27'de belirtildiği gibi.)

B. Üsküp (Üsküp) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Üsküp Sancağı⁷⁰ toplam nüfus sayısı yönüyle Prizren Vilayeti'nin en küçük kazasıydı. 1878 senesinde, Kaza dâhilindeki toplam 651 köyde 55.234 Müslüman, 61.899 Gayrimüslim olmak üzere toplam 117.133 nüfus ikamet etmekteydi. 170 köyde 17.153 Müslüman ve 16.692 Gayrimüslim nüfusun barındığı Üsküp kazası hem nüfus hem de yerleşim birimi sayısı yönüyle en kalabalık kazaydı. Üsküp, D'Ichitib (İştib) ve Radovista (Radovişte) kazalarında Müslüman nüfus daha çoğunlukta idi. 41 köyde 2.921 Müslüman ve 3.911 Gayrimüslim nüfusun yerleşik olduğu Krastova (Karatova) Kazası, hem köy sayısı, hem barındırdığı Müslüman nüfus hem de Gayrimüslim nüfus sayısı açısından sancağın en küçük kazasıydı.⁷¹ (Tablo.28'de belirtildiği gibi.)

C. Nisch (Niş) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

1878 yılında Prizren Vilayeti'nin nüfus yönünden en kalabalık sancağı Niş⁷² idi. Nitekim bu tarihte 7 kazadan müteşekkil olduğu anlaşılan sancak

⁶⁸ Prizren Sancağı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Machiel Kiel, "Prizren", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007; Yücel Yiğit, "Prizren Sancağı'nın İdari Yapısı (1864-1912)", *History Studies*, Cilt: 2, Sayı:1/2010; Prizren Vilayeti'ne ait iki adet Prizren Vilayeti Salnamesine (1873 ve 1874 tarihli) ulaşmak için bkz.: <http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02456>

⁶⁹ FO 881/3655, s. 34.

⁷⁰ Üsküp Sancağı ile ilgili başlıca kaynaklar için bkz.: Mehmet İnbaşı, "Üsküp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012; Salih Asım Bey, *Üsküp Tarihi ve Civarı*, Çev: Süleyman Baki, Rumeli Türkleri Vakfı Yayını, İstanbul 2004; Ayrıca Kosova Vilayet Salnamelerinde de Üsküp Sancağı işlenmiştir. (1879-1900 yılları 8 adet) Bkz.: <http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02460>. Yakup Ahabab, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.

⁷¹ FO 881/3655, s. 34.

⁷² Niş Sancağı hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz.: Machiel Kiel, "Niş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007; Mead Osmani, *XIX. Yüzyılda Niş Sancağı*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2011.

dâhilindeki toplam 1.252 köyde 46.028 Müslüman ve 110.386 Gayrimüslim olmak üzere toplam 156.414 kişi ikamet etmekteydi. Mezkûr sancağın hem yerleşim birimi hem de nüfus yönüyle en büyük kazası Vrania (İvraniye) kazasıydı. 325 köyün bağlı olduğu Vrania (İvraniye)'de 12.502 Müslüman, 30.061 Gayrimüslim nüfus ikamet etmekteydi. 91 köyde 5.951 Müslüman ve 757 Gayrimüslimin yaşadığı Kourchounli (Kurşunlu) Kazası Niş Sancağının en küçük kazasıydı.⁷³ (Tablo.29'da belirtildiği gibi.)

D. Dibre (Debre) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sahip olduğu kaza ve köy sayısı bakımından vilayetinin en küçük sancağı olan Dibre⁷⁴(Debre)'deki 4 kazaya bağlı 364 köyde 112.387 Müslüman 9.979 Gayrimüslim olmak üzere toplam 122.366 nüfus yaşamaktaydı. Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfustan yaklaşık 11.26 kat fazla olduğu Dibre (Debre)'de Matt (Matu) Kazasında sadece Müslüman nüfus ikamet etmekteydi. Dibre-Zir (Debreizir) Kazası bağlı olunan köy sayısı yönünden en küçük kaza olmasına rağmen (42 köy) nüfus yönünden (55.020) Müslim ve 150 Gayrimüslim olmak üzere toplam 55170 kişi) en büyük kaza konumundaydı. Dibre-Zir (Debreizir) Kazası aynı zamanda Müslüman nüfusun (55.020 kişi) en fazla yaşadığı kazaydı. Sadece Müslüman nüfusun (15.740 kişi) yerleşik olduğu Matt (Matu) Kazası, nüfus açısından sancağın en küçük kazasıydı.⁷⁵ (Tablo. 30'da belirtildiği gibi.)

8. Jannina (Yanya) Vilayeti Sancaklarına Bağlı Kazaların Nüfusu

A. Jannina (Yanya) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Jannina (Yanya) Sancağı⁷⁶, 1878 senesinde bünyesindeki 5 kaza ve 443 köyde toplam 164.750 nüfus barındırmaktaydı. 233 köyün bağlı olduğu Jannina (Yanya) Kazası, 3.923 Müslüman ve 81.931 Gayrimüslim nüfus sayısı ile sancağın en büyük kazasıydı. Kunia Kazası Müslüman nüfusun en fazla yaşadığı kaza iken (5.027 kişi) Metchovo Kazasında Müslüman nüfus bulunmamaktaydı.⁷⁷ (Tablo.31'de belirtildiği gibi.)

⁷³ FO 881/3655, s. 34.

⁷⁴ Debre Sancağı ilgili detaylı bilgi edinmek için bkz.: Ömer Kadri, *Osmanlı Döneminde Debre Kazası (XV-XVI yüzyıl)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2002; Machiel Kiel, "Debre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.Ek-1 (A-K), İstanbul 2016.

⁷⁵ FO 881/3655, s. 34.

⁷⁶ Yanya Vilayeti hakkında geniş bilgiler için bkz.: Onur Öner, *Corfu and Yanya in Transnational Context at the turn of 20. Century*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013; Yanya Vilayeti'ne ait yayımlanmış 1871-1901 yılları arasında 8 adet Yanya Vilayet Salnamesi için bkz.: <http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02922>

⁷⁷ FO 881/3655, s. 35.

B. Arghyrocastro (Ergri) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Müslüman nüfus sayısının toplam nüfusun yarısına yakın tekabül ettiği 1878 yılında Arghyrocastro (Ergri) Kazasına bağlı bulunan 6 kaza ve 507 köyde 75.439 Müslüman, 88.803 Gayrimüslim olmak üzere toplam 164.242 nüfus ikamet etmekteydi. Premeti (Permedi) ve Tepedelen kazalarında yaşayan Müslüman nüfus Gayrimüslim nüfustan daha fazlaydı. Premeti (Permedi) Kazası, gerek köy sayısı (148 köy) gerek toplam nüfus sayısı (43.244 kişi) açısından mezkûr sancağın en büyük kazasıydı. 43 köyden müteşekkil ve 850 Müslüman ve 18.652 Gayrimüslim nüfusun yaşadığı Vochina Kazası, köy ve toplam nüfus sayısı yönünden Arghyrocastro (Ergri) Sancağı'nın en küçük kazasıydı.⁷⁸ (Tablo. 32'de belirtildiği gibi.)

C. Berat/Vallona (Berat/Avlonya) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

4 kaza ve 642 köyden müteşekkil Berat/Vallona (Avlonya) Sancağı'nda⁷⁹ 1878 yılında 109.084 Müslüman 32.202 Gayrimüslim nüfus ikamet etmekteydi. Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfustan 3 kattan daha fazla olduğu sancak bir İslam beldesi hüviyetine sahipti. Dimoritcha (Timurice) Kazasında sadece Müslüman nüfus yaşamaktaydı. 43 köy ve 6.890 Müslüman nüfustan ibaret Dimoritcha (Timurice) Kazası, sancağın en küçük kazasıydı. 475 köyün meskûn olduğu Berat Kazası, nüfus ve köy sayısı yönüyle en yoğun kaza olup 74.494 Müslüman bulunmaktaydı.⁸⁰ (Tablo.33'te belirtildiği gibi.)

D. Prevesa (Preveze) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Prevesa/Preveze Sancağı⁸¹ hem yerleşim birimi hem de nüfus sayısı yönünden Yanya Vilayeti'nin en küçük sancağı olup, sancak dâhilinde 4 kaza, 250 köy, 26.020 Müslüman ve 43.150 Gayrimüslim nüfus ikamet

⁷⁸FO 881/3655, s. 35.

⁷⁹ Berat Sancağı Hakkında detaylı bilgilere ulaşmak için bkz.: Muhteşem Giray, "Berat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992; Machiel Kiel, "Avlonya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4. İstanbul 1991; İlkay Erken, "Şer'iyye Sicillerinin Şehir Tarihi ve İdari Taksimat Çalışmalarında Kullanılması: Berat Kazası Örneği (1840-1913)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* C. (TAED-61), Ocak 2018.

⁸⁰FO 881/3655, s. 35.

⁸¹ Preveze Sancağı hakkında geniş bilgilere ulaşmak için bkz.: Melek Delilbaşı, "History of Preveza in XVIth Century", *OTAM*, C. II.(1991); İlber Ortaylı, "Yanya Vilayeti'nin Limanı Olarak 19. Asrın İkinci Yarısında Preveze", *Belleten*, C. LXII, s. 233, Nisan 1998, s.137-146; İlber Ortaylı, "Prevesa During the Tanzimat Era (1864-1895)", *Belleten*, C. LXII, s.233, Nisan 1998, s. 147-156.

etmekteydi. Müslüman nüfus (20.260 kişi), çoğunlukla Margalitch (Margiç) Kazasında yaşamaktaydı.⁸² (Tablo.34'te belirtildiği gibi.)

E. Trikkala (Tırhala) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Trikkala (Tırhala) Sancağı⁸³, sınırlarında 6 kaza, 522 köy, 21.756 Müslüman ve 149.987 Gayrimüslim nüfusu barındırmaktaydı. Sancak dâhilindeki Müslüman nüfusun yarısından fazlası (12.934 kişi) Larisse Kazasında ikamet etmekteydi. Larisse Kazası aynı zamanda toplam nüfus (49,326 kişi) yönünden en kalabalık kaza konumundaydı. Sınırlarında en fazla köye sahip olan kaza Trikkala (Tırhala) (128 köy), en az köye sahip olan kaza Ellasou Kazası (57 köy) idi. Carditcha Kazası ise toplam nüfus yönünden (11.819) sancağın en küçük kazasıydı.⁸⁴ (Tablo.35'te belirtildiği gibi.)

F. Jannina (Yanya) Vilayeti Sancaklarının Toplam Nüfusu

İncelenen dönemde 5 sancaktan müteşekkil olduğu anlaşılan Yanya Vilayeti sınırlarında yerleşik 2.364 hanede 248.699 Müslüman, 461.357 Gayrimüslim olmak üzere toplam 710.056 erkek nüfus yaşamaktaydı. 109.084 Müslüman erkek nüfusun ikamet ettiği Berat Sancağı vilayet dâhilinde en fazla Müslüman nüfusun yaşadığı sancaktı. (Tablo.36'da belirtildiği gibi.)

9. Pashalik of Salonica (Macadonia) (Selanik Paşalık (Makedonya)) Vilayeti'ne Bağlı Sancak ve Kazaların Erkek Nüfusu

A. Salonica (Selanik) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Vilayetin merkez sancağı olan Selanik Sancağı, 1878 yılında 10 kazadan oluşmaktaydı. Toplam nüfusun yarısına yakını Müslümanlardan oluşmaktaydı. 220.970 nüfusa sahip sancak genelinde toplam 95.966 Müslüman nüfus ikamet etmekteydi. Müslümanlar sancak dâhilindeki her kazada nüfusun önemli bir kısmını teşkil etmekteydi. Doiran (Toyran), Vardar Yenice, Avret Hisar ve Vodine (Vodena) kazalarında Müslüman

⁸²FO 881/3655, s. 36.

⁸³ Tırhala hakkında detaylı bilgilere ulaşmak için bkz.: Machiel, Kiel, "Tırhala", DİA, C. 41, İstanbul 2012, s. 114-116; Ferdi Çiftçioğlu, "XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 3, Eylül 2017, s.105-128; Ferdi Çiftçioğlu, *XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı (1821-1881)*, (Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2018; Ferdi Çiftçioğlu, "XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nın İdari Taksimatı ve Yönetimi", *SUTAD*, S. 44, Güz 2018, s. 350-375; Muhittin Kul, *Tırhala Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı (XV-XVI. Yüzyıl)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri 2018; Melek Delilbaşı, Muzaffer Arıkan, *Hicri 859 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak ı Tırhala I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

⁸⁴FO 881/3655, s. 36.

nüfus Gayrimüslim nüfustan daha fazlaydı. Selanik, Kara Ferai Varrea (Karaferye) ve Cassandra (Kesendire) Kazasında Rum nüfus, Köprülü Kazasında Bulgar Ortodoks Nüfus, Tikveş ve Stroumitza Kazalarında ise Bulgar nüfus çoğunlukta yaşamaktaydı.⁸⁵ (Tablo.37'de belirtildiği gibi.)

B. Monastır (Manastır) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Hem idari birim hem de nüfus yönüyle vilayetin en büyük sancağı durumunda olan Manastır Sancağı⁸⁶, kendisine bağlı 20 kazada 1878 yılında 95.245 Müslüman olmak üzere toplam 291.201 nüfus yaşamaktaydı. Mezkûr sancak dâhilinde Müslümanlar ile birlikte Rum, Bulgar, Vlak ve Sırp nüfus ikamet etmekteydi. Müslüman nüfus, Morichowo Kazası haricindeki diğer 19 kazada sayıca önemli bir miktarda bulunmaktaydı. Eğri Bucak, Tcharsbemba (Kosoni), Dcshuma (Kailar), Starowa, Bechlista ve Colonia (Kolonya) Kazalarındaki Müslüman nüfus sayısı diğer milletlerin toplam nüfuslarından daha fazlaydı. 48.386 kişinin ikamet ettiği Manastır Kazası toplam nüfus sayısı itibariyle sancağın en kalabalık kazasıydı.⁸⁷ (Tablo.38'de belirtildiği gibi.)

C. Serez (Serez) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Serez Sancağı 1878 yılında 8 kaza biriminden oluşmaktaydı. 54.436 Müslüman nüfusun yaşadığı sancağın toplam nüfusu 142.503 idi. Kozmopolitik bir nüfus yapısına sahip sancakta Müslüman nüfus sayısı birinci sırada olup onu sırasıyla Rum, Bulgar, Bulgar Ortodoks ve Vlak nüfusu takip etmekteydi. Müslüman nüfus, sancağın her kaza biriminde belirgin bir şekilde mevcut olup, Petritch (Prtriç) ve Nevrekoş Kazalarında diğer milletlerin toplam nüfusundan daha fazla miktarda bulunmaktaydı.⁸⁸ (Tablo. 39'da belirtildiği gibi.)

⁸⁵ FO 881/3655, s. 38.

⁸⁶ Manastır Sancağı hakkında detaylı bilgilere ulaşmak için bkz.: Kristaq Prifti, "Manastır", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 562-563; Murtezan İdrizi, *XIV ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008; Safet Alimoski, *Temettüat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005; Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013; Galip Çağ, *16. Ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hakimiyetinde Manastır*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2010; Mucize Ünlü Sarı, *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996.

⁸⁷ FO 881/3655, s. 38.

⁸⁸ FO 881/3655, s. 38.

D. Drama Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Drama Kazası⁸⁹ toplam nüfus yönünden sancağın en küçük kazası olmakla birlikte, Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfusa oranla en yoğun olduğu kazaydı. Nitekim 80.524 olan kazanın toplam nüfusunun 65.134'ü Müslümanlardan oluşmaktaydı. Müslüman nüfusun en baskın olduğu kaza Darıdere Kazasıydı. 20.139 Müslümanın ikamet ettiği kazada 324 Gayrimüslim yaşamaktaydı.⁹⁰ (Tablo. 40'ta belirtildiği gibi.)

III. FO 881/3655 Numaralı İngiliz Büyükelçi Raporu ve Kemal H. Karpat'ın "Osmanlı Nüfusu" Başlıklı Eserine Göre 1878 Yılı Avrupa Türkiye'si Nüfusunun Karşılaştırmalı Analizi

Avrupa Türkiye'si demografik yapısını konu alan ve çalışmamızın temelini oluşturan 1878 tarihli FO 881/3655 numaralı H. Layard imzalı rapor ile Kemal H. Karpat tarafından hazırlanmış *Osmanlı Nüfusu* isimli eserin Balkanlar kısmı ile ilgili nüfus verilerinin karşılaştırılmasıyla elde edilen sonuçlarda birtakım farklılıklar tespit edilmiştir.

Karpat, Osmanlı salnameleri, nüfus defterleri ve sair kaynaklara dayandırarak hazırladığı eserinde 1878 senesinde Avrupa Türkiye'sinin 9 vilayet, 33 sancak ve 205 kaza biriminden oluştuğunu saptamıştır. Karpat yapmış olduğu titiz çalışmalar neticesinde, Avrupa Türkiye'sindeki Edirne, Tuna, Sofya, Selanik, Bosna, Hersek, Manastır, Yanya ve İşkodra eyaletleri sınırlarındaki toplam 809.716 hanede 4.362.142 erkek nüfusun ikamet ettiğini tespit etmiştir.

Osmanlı gazeteleri, askeri belgeler ve sair kaynaklardaki bilgilerden hazırlanmış olan 1878 tarihli İngiltere büyükelçisi Henry Layard imzalı rapor ise Karpat'a yakın bilgiler vermekle birlikte Bosna ve Hersek vilayetlerini kapsamadığı gibi Edirne ve Selanik vilayetlerini mükerrer kaydetmiştir. Bu hatalar kabul edildiğinde 9 vilayetin yazıldığı raporda, 32 sancak (6 sancak mükerrer yazılmış), 236 kaza (mükerrer yazılan kazalar var), 6 nahiye ve 15 kantonda toplam 4.985.749 erkek nüfusun yaşadığı belirtilmiştir. Raporda Avrupa Türkiye'si nüfusu, dini ve etnik cemaatlere göre tasnif edilmiştir. Bu verilere göre 1878 senesinde Avrupa Türkiye'sinde 1.825.271 Müslüman, 3.160.478 diğer millet ve cemaatlere mensup erkek nüfus ikamet etmekteydi. Bosna ve Hersek vilayetlerindeki Müslüman

⁸⁹ Drama Sancağı hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz.: Feridun Emecen, "Drama", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994; İsmail Arslan, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010; İsmail Arslan, *19. Yüzyılda Balkanlar'da Sosyo-Ekonomik İlişkiler: Drama Sancağı Örneği (1864-1913)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2009.

⁹⁰ FO 881/3655, s. 39.

nüfusun eklenmesi durumunda bölgedeki Müslüman nüfus sayısı daha da artacak ve bölgenin demografik yapısının Müslümanların lehine değişeceği de muhakkaktır. (Tablo.41,42 ve 43'te belirtildiği gibi.)

Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli'de başlattığı fetihler sonucunda kazandığı topraklara Anadolu'dan Türk konar-göçer aileleri yerleştirmeye başlamıştır. Bu iskân politikası sonucunda Balkanlar, XIX. yüzyıla gelindiğinde neredeyse Müslüman Türk yurdu haline dönüşmüştü. Osmanlı Devleti'nin bu iskân politikası rastgele olmayıp bir stratejiye dayalı olarak gerçekleştiriliyordu. Rumeli'de Türk nüfusu ve askeri gücünü artırmaya yönelik iskân stratejisi ile Osmanlı Devleti, bölgede yeni yerleşim birimleri kurmuş ve kısa zamanda buralarda kalıcı olduğunu ispatlamıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti Balkanlardaki demografik gücünü korumuş hatta Rusların 1860 yıllarda Kafkasları işgali ile birlikte Kafkaslardan Anadolu'ya kaçan çok sayıda Çerkez de Balkanlara yerleştirilmişti. Ancak 93 Harbi ile Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan'ın bir kısmının bağımsız olması Bosna-Hersek'in idari açıdan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlanması ile Balkanlardaki Müslüman Türk nüfusunun bir kısmı katliama uğrarken büyük bir kısmı da canını kurtarmak üzere akın akın Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştı. Artık Balkanlarda kaybedilen her toprak buradaki nüfus gücümüzün kaybı anlamına geliyordu. Balkan Savaşları neticesinde Balkanlar ile siyasi ve coğrafik bir bağımız kalmamış bölgedeki yaklaşık 1.500.000⁹¹ Müslüman Türk nüfus ya katledilmiş ya da Anadolu'ya göç etmiştir. Bölgede kalanlar da Hristiyan unsurların türlü türlü baskılarına maruz kalmış ve kalmaya devam etmektedir.

Çalışmamızın temel kaynağını teşkil eden 1878 tarihli İngiltere İstanbul Büyükelçisi Henry Layard imzalı raporun bitimi 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonuna denk gelmektedir. Nitekim söz konusu rapora, 93. Harbi öncesi ve sırasında kaybedilen toprakların büyük bir kısmının nüfus verileri dâhil edilmemiştir. Kemal H. Karpat'ın *Osmanlı Nüfusu* isimli eseri ile kıyaslandığında raporda kayıtlı Osmanlı Avrupa Türkiye'si nüfusunun birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Karpat'ın *Osmanlı*

⁹¹ Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında Osmanlı Avrupası Müslüman nüfusunun 632.408'i sistematik bir şekilde katledilmiş, 812.271 kişi ise Rumeli'den Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç*, Kum Saati Tarih Dizisi Yayınları, İstanbul 2011. s. 94.

Nüfusu eseri ve İngiliz büyükelçisi raporunda aynı tarihlerde (1878) belirtilen idari birimler arasında birtakım farklılıklara rastlanmaktadır. Şöyle ki: Karpat, *Osmanlı Nüfusu* adlı kitabında Edirne Sancağı'na bağlı 11 kaza, raporda 9 kaza; Karpat Tekirdağ Sancağı'na bağlı 6 kaza, raporda 8 kaza; Karpat Rusçuk Sancağı'na bağlı 8 kaza olduğunu tespit ederken raporda Rusçuk kazasına 10 kazanın bağlı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Raporda her sancak merkezinin nüfusu sancağın ismi ile kaza birimi altında verilmiştir. Ancak Karpat'ta Sancak merkezinin nüfusu belirtilmemiştir. Raporda 1878 yılında Avrupa Türkiye'si dâhilindeki 9 vilayet 32 sancak 236 kaza, 6 nahiye ve 15 kanton gösterilmişken; Karpat Avrupa Türkiye'sinin 1878 senesinde 9 vilayete 33 sancak ve 205 kazadan müteşekkil olduğunu tespit etmiştir. Çalışmamızın temel kaynağı olan rapor, 1878 yılına ait Avrupa Türkiye'si nüfusu hakkında bilgi vermesinin ötesinde, her yerleşim biriminde yaşayan nüfusu etnik yapı ve dini cemaatlere ayırarak sunması açısından oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Salname-i Vilayet-i Manastır, Defa 1, Sene 1292/1875-1293/1876-1305/1888-1314/1896. Manastır Vilayet Matbaası, Manastır 1292-1293-1305-1314.

Salnâme-i Vilayet-i Tuna, Defa 1, Sene 1285, Tuna Vilayeti Matbaası, Rusçuk 1285.

Salnâme-i Vilayet-i Tuna, Defa 1, Sene 1285, Tuna Vilayeti Matbaası, Rusçuk 1286.

Salnâme-i Vilayet-i Tuna, Defa 1, Sene 1285, Matbaa-i Vilayet-i Tuna, Rusçuk 1290.

Salnâme-i Vilayet-i Tuna, Defa 1, Sene 1285, Matbaa-i Vilayet-i Tuna, Rusçuk 1291.

Salnâme-i Vilayet-i Tuna, Defa 1, Sene 1285, Matbaa-i Vilayet-i Tuna, Rusçuk 1292.

II. National Archive Foreign Office Raporları

FO (İngiltere Ulusal Arşivi Dışişleri Ofisi Evrakı) 881/3655. *Statistical 19 as to the Populations of European Turkey:1878*, Part.II.

III. Araştırma ve İnceleme Eserler

Adanır, Fikret, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Der. Mete Tunçay Erik Jan Zürcher, İletişim yayınları, İstanbul 2014, s.33-72.

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç, Kum Saati Tarih Dizisi Yayınları*, İstanbul 2011.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

- Ahbab, Yakup, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.
- Ak, Emine, *Tanzimat'ın Bosna-Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.
- Akdemir, Dilek, *II. Abdülhamid Dönemi Bosna-Hersekli Devlet Adamları*, (Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat 2018.
- Alimoski, Safet, *Temettüat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.
- Altınöz, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, TTK, Ankara 2013.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınları, İstanbul 2007.
- Arslan, İsmail, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010.
- _____, *19. Yüzyılda Balkanlar'da Sosyo-Ekonomik İlişkiler: Drama Sancağı Örneği (1864-1913)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2009.
- Aydın, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Aydın, Mithat, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanlar'ın Yeri: Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- _____, "İngiliz Belgelerine Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Kızanlık'ta Rus-Bulgar Mezalimi", *Osman Gazi Üniversitesi Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu- Bildiriler Kitabı*, Mayıs 2005, s.387-400.
- Aydın Veli, "Osmanlı İdaresinin Son Yüzyılında Siroz (Serez) Kenti ve Sancağı", *Mübadil Kentler: Yunanistan*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s.32-46.
- Balta, Evangelia, "Serez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s.556-558.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları: Osmanlı Yer Adları: I, Ankara 2013.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları: Nu:3, Ankara 1992.
- Bayraktar, Hatice, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Tekirdağ Kazası*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2011.

- Bayraktar, Kaya, Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2011. S.281-302.
- Baytop, Asuman, Anadolu'dan Bitki Örnekleri Toplamış Olan Arkeolog, Antropolog ve Diplomatlar, *Osmanlı Bilim Araştırmaları* Cilt 13, Sayı 1, 2011. s.81-100.
- Bırol, Nurettin ve Akpınar, Deniz, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilayeti ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın Faaliyetleri (1887-1889)", *Asos Journal*, Yıl: 3, Sayı: 14, Haziran 2015, s.139-156.
- Boykov, Grigor, *Demographic Features of Ottoman Upper Thrace: A Case Study on Flibe, Tatar Pazarcık and İstanımaka (1472-1614)*, (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.
- Bozlak, Yasemin, *XIX. Yüzyılda Edirne Sancağı'nın Demografik Yapısı ve İskân Siyaseti*, (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2008.
- Çağ, Galip, *16. Ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2010.
- Çakır, İsmail, *H.1310 (M.1892) Tarihli Selanik Vilayet Salnamesi'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2016.
- Çakmak, Zafer, *1875 Hersek İsyanı ve Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1996.
- Çelik, Mehmet, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği (1864-1868)*, Libra Kitap, İstanbul 2010.
- Çiftçioğlu, Ferdi, "XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.15, S.3, Eylül 2017, s.105-128.
- _____, *XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı (1821-1881)*, (Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2018.
- _____, "XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nın İdari Taksimatı ve Yönetimi", *SUTAD*, S.44, Güz 2018, s.350-375.
- Delilbaşı, Melek, "History of Preveza in XVIIth Centruy", *OTAM*, C.II.(1991), s.53-60.
- Delilbaşı, Melek ve Muzaffer Arıkan, *Hicri 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak ı Tırhala I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Draganova, Slavka, *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Ankara 2006.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

- Ekin, Ümit ve Hümmet Kanal, “Tekfurdağı Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1890-1902)”, *Hümanitas*, Sayı. 2014/4, s.109-128.
- Elitaş, Yavuz, *Temettuat Defterlerine Göre Vidin Eyaletine Bağlı Servi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı; 1844*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- Emecen, Feridun, “Drama”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, s.525-528.
- Emgili, Fahriye, *Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2011.
- Erken, İlkey, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, (On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi;), Samsun 2014.
- _____, “Şer'iyye Sicillerinin Şehir Tarihi ve İdari Taksimat Çalışmalarında Kullanılması: Berat Kazası Örneği (1840-1913)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* C. (TAED-61), Ocak 2018, s.313-332.
- Ersoy, Neriman, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.
- Gençoğlu, Mustafa, “İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı (1867/1868-1908)”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 13, S: 3, Eylül 2015, s.259-290.
- Giray, Muhteşem, “Berat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, s.473-475.
- Gölen, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- _____, *Tanzimat'ın Bosna-Hersek'te Uygulanması*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996.
- Gündoğdu, Saadet, *Bosna-Hersek Sorunu (1875-1909)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Halicioğlu, Neslihan, *Salnamelere Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne Vilayeti*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003.
- Hocaoğlu, “Mustafa Celalettin, Gertrude Bell'in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati (İzmir'den Isparta'ya)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 29, Ağustos 2013, s.57-72.
- İdrizi, Murtezan, *XIV ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008.

- İnbaşı, Mehmet, “Üsküp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.42, s.377-381, İstanbul 2012.
- İpek, Nedim, “Balkanlarda Ulus Devletlerin Oluşumu ve Nüfus Politikaları”, *Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- _____, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Tezi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991).
- _____, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Kadri, Ömer, *Osmanlı Döneminde Debre Kazası (XV-XVI yüzyıl)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2002.
- Kanal, Hümmet, *20. Yüzyıl Başlarında Tekfurdağı Sancağı (1900-1912)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2015.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VIII. Türk Tarihi Kurumu, Ankara 2011.
- Karpat, Kemal H, “Balkanlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul 1992, s.25-32.
- _____, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, Çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2017.
- _____, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Karta, Nurullah, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2005.
- Kayapınar A. “Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2015-1. Ss.67-114, 2015.
- _____, “Osmanlı Döneminde Rumeli’de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXX/1, s. 121-148, 2015.
- _____, “İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin’de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2004-2, Sayı:9, s.117-141.
- Kayıcı. H. *Edirne Vilayet Salnamelerine Göre Filibe Sancağı (1870-1877)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2016.
- _____, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne 2013.
- _____, *Salnamelere Göre Sosyo-Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı (1870-1913)*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2012.
- Kiel, Machiel. “Ruşçuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008, s.246-250.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

- _____, “Selanik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009, s.352-357.
- _____, “Tırnova”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, s.117-118.
- _____, “Pravadi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul 2007, s.339-340.
- _____, “Prizren”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul 2007, s.349-351.
- _____, “Varna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.42, İstanbul 2012, s.524-527,
- _____, “İşkodra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul 2001, s.433-434.
- _____, “Niş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul 2007, s.147-149.
- _____, “Debre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.Ek-1, İstanbul 2016, s.313-315.
- _____, “Avlonya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1991, s.118-120.
- _____, “Tırhala”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, s.114-116.
- Kodaman, Bayram, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 12, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s. 19-197.
- Koyuncu, Aşkın, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu”, *Avrasya Etüdüleri*, cilt. 19, sayı.44, ss.177-208, 2013.
- _____, “Tuna Vilayeti’nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)”, *Turkish Studies*, S. 9/4 2014, s. 675-737.
- Koyuncu Kaya, Miyase, “Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)”, *Turkish Studies*, S 10/1 2015 Kış, s. 383-418.
- Kul, Muhittin, *Tırhala Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı (XV-XVI. Yüzyıl)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2018.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- Kurtoğlu, Fevzi, *Gelibolu ve Yöresi tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1938.
- Maden, Fahri, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, *Avrasya Etüdüleri*, Cilt 39, Sayı 1, Haziran 2011, s.155-196.
- Maxim, Mihai, “Tulça”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, Ankara 2012, ss.360-361.

- Murgul, Yalçın, *Tanzimat Reforms Reconsidered: The Case Study of Tuna Province (1856-1868)*, (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016.
- Olaş, Zerrin, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2007.
- Ortaylı, İlber, “Yanya Vilayetinin Limanı Olarak 19. Asrın İkinci Yarısında Preveze”, *Belleten*, C.LXII, s.233, Nisan 1998, s.137-146.
- _____, “Prevesa During the Tanzimat Era (1864-1895)”, *Belleten*, C.LXII, s.233, Nisan 1998, s.147-156.
- Oruç, Hatice, *1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- _____, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi: OTAM*, S.18, Ankara 2006. s.249-271.
- Osmani, Mead, *XIX. Yüzyılda Niş Sancağı*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2011.
- Öner, Onur, *Corfu and Yanya in Transnational Context at the turn of 20. Century*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.
- Özaba, Fatma, *17. Yüzyılın Başına Ait Şer’iyye Siciline Göre Tekirdağ’da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Kaynak ve Değerlendirme*, (Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ 2018.
- Özkan, Ayşe, *Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (5 Ekim 1908)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.
- Özkan, Eser Erdem, *R-20 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (M.1828-1831)*, (Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006.
- Özkan, Selim Hilmi, “Bir İlim ve Kültür Şehri Sofya (1385-1878)”, *Avrasya Etüdleri*, No. 50, 2016, s. 279-314.
- Öztuna, Yılmaz, *93 ve Balkan Savaşları Avrupa Türkiye’sini Kaybımız Rumeli’nin Elden Çıkışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- Öztunç, Hüseyin Baha, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- Pala, Ayhan, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1991.
- Prifti, Kristaq, “Manastır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, s.562-563.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

- Safa, Lina, *Osmanlı Döneminde Selanik*, (Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2017.
- Salih Asım Bey, *Üsküp Tarihi ve Civarı*, Rumeli Türkleri Vakfı Yayını, (Çev. Süleyman Baki), İstanbul 2004.
- Sarisakal, Baki, “1891 Manastır Salnamesinde Manastır Vilayeti”, <http://www.bakisarisakal.com/manastirvilayeti.pdf>
- Selçuk, Hava, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin: XIX. Yüzyıl*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2013.
- Sezgin, İbrahim, *XV ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998.
- Topal, Mehmet, “Balkanlarda Bir Modernleşme Örneği: Rusçuk”, *Mavi Atlas*, S.4/2015, s. 1-25.
- Turbıc, Enes, *Avustura-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgale Karşı Boşnakların Direnişi (1878)*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2018.
- Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Ünlü Sarı, Mucize, *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996.
- Üstündağ Özdemir, Nagehan, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2014.
- Zhelyazkova, Antonina, “Bir Tarih Yazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi”, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması*, Der: Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.259-306.
- Yıldırım, Bülent, *Bulgaristan'daki Türk Varlığı ve Nüfusu (Bulgar İstatistik Kurumunun Verilerine Göre 1880-2011)*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
- Yılmaz, Senem, *H.1293 (M.1876) Tarihli Tuna Vilayeti Salnamesi'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2015.
- Yiğit, Yücel, “Prizren Sancağı'nın İdari Yapısı (1864-1912)”, *History Studies*, C.2, S.1, 2010, s.114-146.
- Zelengora, Georgi, *Türkiye'deki Pomaklar*, (çev. Zeynep Zafer), TTK Yayını, Ankara 2017.

MUHAMMED KÖSE

Zeren, Barış, *19. Yüzyılda Varna Sancağı'na Bağlı Hacıoğlu-Pazarcık Kazası'nın Ekonomik Yapısı (1866-1874)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

<https://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanın-dagilisi-2.html>

<http://isamveri.org/salname/sliste.php>.

<http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02938>

<http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02456>

<http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02460>

<http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02922>

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

EKLER⁹²

Tablo.1. Avrupa Türkiye'sinin yüzölçümü ve nüfusu

Sıra No	Vilayet	Mil (Ölçümü)	Nüfusu/Kişi
1	İstanbul	46*3	685.200
2	Edirne	1.140*3	1.353.352
3	Scutarie/Albenian (İşkodra)	225*1	1.288.000
4	Prizrend (Prizren)	667*8	1.199.154
5	Danube/Tuna	1.684*0	2.016.430
6	Jannina (Yanya)	661*5	710.501
7	Salonique (Selanik)	1.008*0	1.237.338
8	Bosnie (Bosna)	1.134*4	1.242.456
9	Crete (Girit)	156*5	210.000
	Toplam	6.723*9	9.942.431

Tablo.2. Asya Türkiye'sinin yüzölçümü ve nüfusu

Sıra No	Vilayet	Mil (Ölçümü)	Nüfusu/Kişi
1	İstanbul	232*5	796.600
2	Bursa	1.358*3	1.030.244
3	Aydın	929*7	980.000
4	Adalar	264*4	443.035
5	Kıbrıs	173*2	144.000
6	Kastamonu	974*5	774.212
7	Ankara	1.260*0	1.004.478
8	Konya	1.884*0	800.122
9	Adana	671*0	324.062
10	Trabzon	732*7	937.700
11	Sivas	1.167*3	571.808
12	Erzurum	2.345*2	885.186
13	Diyarbakır	1.770*7	708.288
14	Bağdat	5.877*0	2.200.200
15	Halep	191*7	539.311
16	Suriye	3.102*5	973.120
17	Hicaz ve Yemen	10.312*5	1.134.305
18	Sisam Adası (Sisam)	10*0	43.300
	Toplam	43.998*7	14.280.291

⁹² Ekte sunulan 43 Tablo A. H. Layard'ın Temmuz 1877 tarihli raporuna göre düzenlenmiştir.

MUHAMMED KÖSE

Tablo.3. Afrika kıtasının yüzölçümü ve nüfusu

Sıra No	Vilayet	Mil (Ölçümü)	Nüfusu
1	Mısır	31.000*0	8.400.000
2	Trablusgarb	20.859*4	1.150.000
3	Tunus	2.441 *7	1.929.000
	Toplam	54.301*1	11.479.000

Tablo.4. Etats Vassaux (Kaybedilen Topraklar)⁹³

Sıra No	Vilayet	Mil (Ölçümü)	Nüfusu
1	Bulgar Prenslığı	2.210*0	4.500.000
2	Sırbistan	791*0	1.319.389
3	Karadağ	70.*	100.000
	Toplam	3.062*0	5.919.389

Tablo.5. Genel Toplam

Sıra No	Vilayet	Mil (Ölçümü)	Nüfusu
1	Avrupa Türkiye'si	6.723*9	9.942.291
2	Asya Türkiye'si	43.998*7	11.280.291
3	Afrika Türkiye'si	54.301*1	11.479.000
4	Etats Vassaux (Kaybedilen Topraklar)	3.062*0	5.919.389
	Toplam	108.085*7	41.621.111

Tablo.6. Andrinople (Edirne) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfusu	Çingene Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu
1	Andrinople (Edirne) Kazası	335	19.131	802	47.192
2	Kizil-Aghatch (Kızılağaç) Kazası	34	1.708	-	3.644
3	Demotika (Dimetoka) Kazası	200	18.522	-	20.217
4	Djisri-Erken (Cisri-Ergene/Uzunköprü) Kazası	69	3.333	165	14.683
5	Havsa Kazası	25	1.879	69	2.978
6	Babaeski Kazası	19	741	17	2.641
7	Kırkkilise Kazası	31	2.825	59	12.048

⁹³ Muhtemelen kastedilen topraklar; Romanya, Sırbistan ve Karadağ'dır. Ayrıca raporda Bosna Hersek'e de yer verilmemiştir.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

8	Pınar Hisar Kazası	18	1.127	-	6.689
9	Çirmen Mustafa Paşa Kazası	102	7.827	192	10.778
	Toplam	833	57.093	1.304	120.870
	Nüfus Genel Toplamı	179.267			

Tablo.7. Philippopoli (Filibe) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfusu	Çingene Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu
1	Philippopoli (Filibe) Kazası	298	26.222	3.861	66.119
2	Bazardjik (Pazarlık) Kazası	110	9.265	2.122	30.146
3	Hasköy Kazası	233	21.681	1.415	18.418
4	Eski Zağra Kazası	100	4.891	266	16.617
5	Kezanlık (Kızanlık/Kazanlık) Kazası	47	10.921	1.304	11.856
6	Tchirpan (Çırpan) Kazası	44	4.228	806	14.770
7	Ahi Çelebi Kazası	41	5.821	241	4.517
8	Sultan Yeri Kazası	100	10.303	198	102
	Toplam	973	93.330	10.213	162.545
	Nüfus Genel Toplamı	266.088			

Tablo.8. Slivno (İslimye) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfusu	Çingene Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu
1	Slivno (İslimye) Kazası	67	7.184	1.074	12.910
2	Karinabad/Yanbolu Kazası	88	8.341	1.059	7.787
3	Yeni Zağra Kazası	51	4.337	311	9.289
4	Aidos (Aydos) Kazası	77	8.531	57	1.772
5	Messemvria (Müseuri) Kazası	63	4.937	762	6.050
6	Bourgas (Bergos) Kazası	65	3.870	267	9.153
	Toplam	431	37.200	3.530	49.961
	Nüfus Genel Toplamı		90.691		

Tablo.9. Rodosto (Tekfurdağı/Tekirdağ) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

MUHAMMED KÖSE

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfusu	Çingene Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu
1	Rodosto (Tekirdağ) Kazası	53	4.741	282	10.536
2	Vize Kazası	43	2.492	30	9.250
3	Serai (Saray) Kazası	-	-	-	-
4	Midia (Midye) Kazası	-	-	-	-
5	Tchorlou (Çorlu) Kazası	39	1.323	-	1.362
6	Lule Bourgas (Lüleburgaz) Kazası	33	2.263	-	4.364
7	Hairembol (Hayrabolu) Kazası	46	5.402	-	1.973
8	Malgara (Malkara) Kazası	52	2.026	102	1.750
	Toplam	266	18.247	414	31.090
	Nüfus Genel Toplamı		49.751		

Tablo.10. Gallipoli (Gelibolu) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfusu	Çingene Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu
1	Gallipoli (Gelibolu) Kazası	14	2.043	21	6.475
2	Caradjak et de Macri	64	4.803	-	6.015
3	Charkeui (Şarköy/Evreşe) Kazası	56	2.100	110	13.510
4	Kechan (Keşan) Kazası	51	1.665	271	5.228
5	Enos (İnöz) Kazası	15	367	78	2.215
6	Ghiumurdjina (Gümülcine)	244	18.740	-	5.738
	Toplam	444	29.718	480	39.181
	Nüfus Genel Toplamı		69.379		

Tablo.11. Roustchouk (Ruşçuk) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Sıra No	Sancak Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus Sayısı	Gayrimüslim Nüfus Sayısı
1	Roustchouk (Ruşçuk) Kazası	81	12.156	12.003
2	Choumia (Şumnu) Kazası	116	28.205	10.467
3	Yeni Pazar Kazası	39	7.379	2.292
4	Silistre Kazası	235	21.009	11.932
5	Rasgrad (Hazergrad) Kazası	145	42.354	15.378
6	Nicopolı (Niğbolu) Kazası	61	11.276	21.901
7	Sistow (Ziştovi) Kazası	40	7.975	14.552

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

8	Plevne Kazası	47	9.764	22.024
9	Eski Djouma (Eski Cuma) Kazası	47	12.938	2.965
10	Totrakan (Tutrakan) Kazası	41	7.750	2.136
	Toplam	852	160.803	115.650
	Toplam Genel Nüfus		276.453	

Tablo.12. Widdin (Vidin) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Sıra No	Sancak Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus Sayısı	Gayrimüslim Nüfus Sayısı
1	Widdin (Vidin) Kazası	66	10.838	15.249
2	Berkofitcha (Berkofça) Kazası	95	4.862	36.294
3	Lom Kazası	75	6.174	32.351
4	Rahova Kazası	61	7.225	16.841
5	Adlie (Adliye) Kazası	43	2.737	19.740
6	Vtratza (İvranca) Kazası	83	3.493	27.021
7	Belgradçık Kazası	41	1.856	7.496
	Toplam	464	37.185	154.992
	Toplam Genel Nüfus		192.177	

Tablo.13. Sofia (Sofya) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Sıra No	Sancak Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus Sayısı	Gayrimüslim Nüfus Sayısı
1	Sofia (Sofya) Merkez Kaza	198	6.220	42.783
2	Kustendil (Köstendil) Kazası	174	4.116	28.963
3	Samakov Kazası	59	2.701	21.580
4	Doubnitza (Dubniçe) Kazası	71	1.834	11.237
5	Radomir Kazası	29	1.523	16.346
6	İzladi Kazası	19	2.191	4.200
7	Orkhanie (Orhaniye) Kazası	30	2.312	19.692
8	Djumaa (Cuma-i Bala) Kazası	38	2.896	8.038
	Toplam ⁹⁴	718	23.793	152.839
	Toplam Genel Nüfus		176.632	

Tablo.14. Tırnovo (Tırnova) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

⁹⁴ FO 881/3655, s.4.

MUHAMMED KÖSE

Sıra No	Sancak Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus Sayısı	Gayrimüslim Nüfus Sayısı
1	Tırnovo (Tırnova) Merkez Kaza	126	21.754	36.119
2	Rahovitza (Rahoviçe) Nahiyesi	6	436	9.735
3	Bebrova Kazası	25	5.929	4.146
4	Elena Kazası	20	-	7.774
5	Dryanova Kazası	10	164	4.269
6	Travna Kazası	6	-	7.087
7	Lofça Kazası	77	21.502	48.154
8	Osman-Bazar (Osman Pazarı) Kazası	88	16.446	1.688
9	Kazgan Nahiyesi	1	313	2.540
10	Selvi Kazası	34	8.813	14.400
11	Gabrova Kazası	19	45	14.870
	Toplam ⁹⁵	416	75.402	115.091
	Toplam Genel Nüfus		190.493	

Tablo.15. Toultscha (Tulça) Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

Sıra No	Sancak Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus Sayısı	Gayrimüslim Nüfus Sayısı
1	Toultscha (Tulça) Kazası	17	1.419	7.713
2	İssaktcha (İsalıç) Kazası	10	34	2.649
3	Kilia (Kili) Kazası	9	15.706	15.011
4	Mahmudiye Kazası	10	6.124	8.934
5	Soulina (Sünne) Kazası	12	15.950	301
6	Babadagh (Babadağı) Kazası	58	12.326	3.672
7	Matchin (Maçin) Kazası	26	12.022	909
8	Kustendje (Köstence) Kazası	34	1.395	2.598
9	Hırsova Kazası	39	163	850
10	Medjidie (Mecidiye) Kazası	56	2.192	1.513
	Toplam	272	67.331	44.150
	Toplam Genel Nüfus		111.481	

Tablo.16. Varna Sancağı'na Bağlı Kazalar Nüfusu

⁹⁵ FO 881/3655, s.5.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

Sıra No	Sancak Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus Sayısı	Gayrimüslim Nüfus Sayısı
1	Varna Merkez Kaza	68	8.002	5.170
2	Pravadi Kazası ⁹⁶	91	10.081	4.119
3	Baltchik (Balçık) Kazası	72	6.333	3.618
4	Bazardjik (Pazarcık) Kazası	109	13.040	3.881
5	Mangalia (Mankalya) Kazası	75	5.930	499
	Toplam	415	43.386	16.785
	Toplam Genel Nüfus		60.171	

Tablo.17. Bitolia/Monastır (Manastır) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Müslüman Nüfus	Bulgar Nüfus	Ulahlar	Çingene Nüfusu
1	Prilep (Perlepe) Merkez Kaza	145	8.916	5.922	31.084	395	683
2	Florina Kazası	62	8.542	5.706	16.667	1.300	790
3	Ressine-Prespa Kazası	63	4.908	2.404	7.963	3.335	
4	Kitchovo/Kertchovo (Kırçova) Kazası	110	4.003	4.353	8.741	-	-
5	Djournali (Cumali) Kazası	42	3.366	3.585	5.549	-	-
6	Ochrida (Ohri) Kazası	100	9.008	4.191	19.356	981	410
7	Bitolia (Manastır) ⁹⁷	190	-	9.500	40.000	5.800	1.000
8	Castoria ⁹⁸ Kazası	73	11.713	4.575	23.074	4.032	-
	Toplam	785	50.356	40.236	152.534	15.843	2.883
	Toplam Genel Nüfus		261.852				

Tablo.18. Seres (Serez) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

⁹⁶ Pravadi Kazası hakkında detaylı bilgiye ulaşmak için bk.: Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXX/1, Ss. 121-148, 2015. Machiel Kiel, "Pravadi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Cilt:34, Ss.339-340, İstanbul 2007.

⁹⁷ İncelenen dönemde Bitolia/Manastır kazasında tabloda belirtilen etnik milletlerin sayısı ile birlikte 1.500 Arnavut, 700 Rum ve 750 Musevi erkek nüfus yaşamaktaydı.

⁹⁸ İncelenen dönemde Bitolia/Manastır kazasında tabloda belirtilen etnik milletlerin sayısı ile birlikte 1.675 Arnavut ve 2.500 Musevi erkek nüfus yaşamaktaydı.

MUHAMMED KÖSE

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Müslüman Nüfus	Bulgar Nüfus	Rum Nüfus	Çingene	Ulahlar	Pomak ⁹⁹
1	Seres (Serez) Merkez Kaza	134	13.337	9.591	18.510	11.057	875	-	-
2	Nevrekop Kazası	138	16.280	6.638	26.375	-	-	215	13.873
3	Demir Hisar Kazası	77	7.917	4.480	20.010	-	-	460	-
4	Melnik/Melnik Kazası	77	4.903	3.310	11.208	560	-	-	-
5	Zihna (Zihne) Kazası	39	5.732	2.551	7.241	6.168	300	577	-
6	Petritch (Petriç) Kazası	42	3.557	2.774	7.551	-	-	-	-
	Toplam	507	51.726	29.344	90.895	17.785	1.175	1.252	13.873
	Toplam Genel Nüfus			154.324					

Tablo.19. Salonique (Selanik) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Müslüman Nüfus	Bulgar Nüfus	Rum Nüfus	Çingene	Pomak	Arnavut Müslim Nüfus
1	Salonique (Selanik) Merkez Kaza	73	23.912	10.335	23.517	7.441	-	-	-
2	Vodina (Vodine) Kazası	63	6.150	2.459	24.060	-	-	5.838	-
3	Avret-Hisar Kazası	153	7.767	10.841	27.396	-	1.621	-	-
4	Debre Kazası	132	13.943	10.659	15.820	-	-	6.705	2.644
5	Kuprulu/Vel esse (Köprülü) Kazası	93	5.225	2.759	16.877	-	-	1.277	-

⁹⁹ Bulgar Müslüman Türklere denir.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

6	Stroumitza Kazası	79	8.190	6.365	18.732	-	130	-	-
7	Dorian (Toyran) Kazası	77	5.133	6.683	5.418	-	-	1.585	-
	Toplam	670	70.320	50.101	131.820	7.441	1.751	15.405	2.644
	Toplam Genel Nüfus			209.162					

Tablo.20. Andrinople (Edirne) Sancağı'na Bağlı Kaza ve Nahiyelerin Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Müslüman Nüfus	Bulgar Nüfus	Rum Nüfus
1	Edirne Merkez Kaza Üsküdar Nahiyesi	59	4.751	1.864	19.855	742
A	Ada Nahiyesi	33	1.822	1.555	2.646	3.727
B	Tchoko (Çöke) Nahiyesi	64	4.441	1.391	17.725	1.417
C	Monastir (Manastır) Nahiyesi	41	5.054	409	20.855	5.693
2	Kırkkilise Kazası	30	6.769	4.097	23.093	2.850
3	Tchirmen (Çermen) Kazası ¹⁰⁰	55	9.056	2.218	9.633	1.627
4	Babaeski/Babaiatik Kazası ¹⁰¹	23	1.632	1.101	4.112	1.784
5	Bounar Hissar (Pınar Hisar) Kazası ¹⁰²	20	3.317	1.359	10.202	3.416
6	Hafsa (Havs) Kazası ¹⁰³	24	1.776	1.792	4.661	1.708
7	Cazil Aghatch (Kızılağaç) Hatousnelli (Hatuneli) Kazası ¹⁰⁴	34	2.977	1.425	11.489	-
8	Ouzounkeupru (Uzunköprü) /Erghene (Ergene) Kazası ¹⁰⁵	64	4.335	6.522	8.870	6.777

¹⁰⁰ Çirmen Kazasında tabloda belirtilen etnik milletlerin yanı sıra 347 Çingene erkek nüfus ikamet etmekteydi.

¹⁰¹ Terzely Köyünde 175 Çerkez erkek nüfus yaşamaktaydı.

¹⁰² İvan Köyünde 330 Çerkez erkek nüfus yaşamaktaydı.

¹⁰³ Taptik Köyünde 180 Tatar, Karaağaç Köyünde 146 Tatar, Mandradja Köyünde 130 Tatar, Baluşlar Köyünde 178 Çerkez ve Pavloköy'de 194 Tatar ve Çerkez erkek nüfus yaşamaktaydı.

¹⁰⁴ Dorucly Köyünde 710 Çerkez erkek nüfus ikamet etmekteydi.

¹⁰⁵ Altıntaş Köyünde 395 Arnavut, İbriktepe Köyünde 760 Arnavut, Zalyf Köyünde 1740 Arnavut, Aslan Köyünde 494 Arnavut, Keramedji Köyünde 390 Arnavut, Arnavutköy'de 448 Arnavut, Baldır Köyünde 60 Çerkez ve Orhaniye Köyünde 98 Çerkez erkek nüfus ikamet etmekteydi.

MUHAMMED KÖSE

9	Moustapha Pacha (Mustafa Paşa) Kazası ¹⁰⁶	22	3.739	1.450	15.708	-
10	Dymotica (Dimetoka) Kazası ¹⁰⁷	126	13.627	13.608	20.797	15.697
	Toplam	595	63.296	38.791	169.648	45.438
	Toplam Genel Nüfus			253.877		

Tablo.21. Tekirdağ/Rodosto Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Bulgar Nüfusu	Arnavut Nüfusu	Rum Nüfusu
1	Viza (Vize) Kazası	19	3.513	10.487	-	5.884
2	Malgara (Malkara) Kazası	24	2.317	5.718	675	4.592
	Toplam	43	5.830	16.205	675	10.476
	Toplam Genel Nüfus			27.356		

Tablo.22. Gallipoli (Gelibolu) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Bulgar Nüfus	Rum Nüfus
1	Feredjik (Ferecik) Kazası	21	3.076	12.585	2.179
2	Ghumurdjina (Günilcine) Kazası	26	2.440	9.062	3.645
	Toplam	47	5.516	21.647	5.824
	Toplam Genel Nüfus			27.471	

Tablo.23. Scutari/Albanie (İşkodra) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Müslüman Nüfus	Çingene Nüfusu	Katolik Nüfusu	Sırp ve Bulgar Nüfusu	Gayrimüslim Nüfusu
1	Scodra (İşkodra) Kazası	30.400	400	18.200	4.600	-
2	Antivari Kazası	9.000	250	3.000	4.500	-
3	Dulcigno Kazası	4.000	400	2.000	-	-
4	Leeh ou Aleesio (Leş) Kazası	3.500	250	1.000	-	-
5	Podgoritza (Podgoriçe) Kazası	7.700	-	-	12.500	-
6	Spoutz Kazası	-	-	-	-	-
7	Zadrina (Mardina) Kazası	2.000	-	16.000	-	-
8	Durazzo (Razrime) Kazası	7.050	200	-	17.300	-

¹⁰⁶ Haydar Baba Köyünde 24 Arnavut ikamet etmekteydi.

¹⁰⁷ Mandritza Köyünde 1080 Arnavut erkek nüfus yaşamaktaydı.

**İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI**

9	Tiru (Tiran) Kazası	11.183	200	-	-	26.222
	Toplam	74.830	1.700	83.722	21.600	26.222
	Toplam Genel Nüfus	208.074				

Tablo.24. Arnavutluk Mirditie Bölgesindeki Katolik ve Müslüman Nüfusu

Sıra No	Kanton Adı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Leh-Djebal Kantonu	-	2.200
2	Docazin Kantonu	4.200	2.600
3	Polati Kantonu	-	6.412
4	Konle Menti Kantonu	200	3.800
5	Hoti Kantonu	500	4.000
6	İskrali Kantonu	1.280	3.000
7	Kastrati Kantonu	1.000	3.600
8	Retchhilohovo Kantonu	1.200	60
9	Rei-Oula Kantonu	360	1.240
10	Pochirka Kantonu	2.700	1.400
11	Kopliki Kantonu	2.000	2.050
12	Kirika Kantonu	860	40
13	Bojaghid Kantonu	250	600
14	Gonroudi Kantonu	1.000	2.000
15	Terbidji Kantonu	-	2.000
	Toplam	15.550	35.002
	Toplam Genel Nüfus	50.552	

Tablo.25. Bourgas (Bergos), Achialo (Ahyolu) ve Missuria (Müseuri) Kazalarındaki Rum Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı
1	Bourgas (Bergos) Kazası	9	2.250
2	Achialo (Ahyolu) Kazası	3	900
3	Missuria (Müseuri) Kazası	7	975
	Toplam	19	4.125

Tablo.26. İslimye/Slimnia Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Rum Nüfusu	Müslüman Nüfusu	Bulgar Nüfusu	Köy Sayısı
1	Aidos (Aydos) Kazası	-	17.000	5.000	86
2	Yeni Zaghra (Yeni Zağra) Kazası	-	7.000	14.000	83
3	Slimnia (İslimye) Kazası	-	10.000	18.000	71

MUHAMMED KÖSE

4	Yamboli (Yanbolu) Kazası	-	4.000	12.000	65
5	Karnabad (Karinabad) Kazası	-	5.000	7.000	48
6	Missuria (Müseuri) Kazası	3.500	6.500	3.000	29
7	Achialo (Ahyolu) Kazası	4.500	2.500	3.000	29
8	Bourgas (Bergos) Kazası	14.000	11.000	10.000	90
	Toplam	22.000	63.000	69.000	511
	Toplam Genel Nüfus	154.000			

Tablo.27. Prizrend (Prizren) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Prizrend (Prizren) Kazası	199	35.628	8.300
2	İpek Kazası	192	9.981	8.914
3	Tchakova (Yakova)Kazası	150	12.553	2.757
4	Pristina (Priştine) Kazası	258	12.553	2.757
5	Ghuilan (Gilan) Kazası	227	12.544	11.607
6	Dehir Kazası	250	6.752	2.571
7	Kuzina (Gosine) Kazası	20	2.570	1.125
	Toplam	1.493	93.458	41.099
	Toplam Genel Nüfus		134.557	

Tablo.28. Üsküb (Üsküp) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Üsküb (Üsküp) Kazası	170	17.153	16.692
2	Kotchati (Koçana) Kazası	63	4.033	4.250
3	İchtib (İştib) Kazası	130	11.920	11.201
4	Radovista (Radoviste) Kazası	58	6.100	4.700
5	Egari-Palanka (Palanka) Kazası	67	3.991	5.901
6	Komanova Kazası	122	9.116	15.244
7	Kratova (Karatova/Krastova) Kazası	41	2.921	3.911
	Toplam	651	55.234	61.899
	Toplam Genel Nüfus		117.133	

Tablo.29. Nisch (Niş) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Nisch (Niş) Kazası	128	4.921	18.107

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

2	Charkeuy/Pirot (Şehirköy) Kazası	219	5.772	29.741
3	Vrania (İvraniye) Kazası	325	12.502	30.061
4	Lescovatz (Leskofça) Kazası	254	10.525	21.030
5	Urkub (Ürgüb) Kazası	141	6.207	4.618
6	Kourchounli (Kurşunlu) Kazası	91	5.951	757
7	Turbein Kazası	94	149	7.072
	Toplam	1.252	46.028	110.386
	Toplam Genel Nüfus		156.414	

Tablo.30. Dibre (Debre) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Debre-i Bala Kazası	159	16.851	8.618
2	Matt (Matu) Kazası	43	15.740	-
3	Debre-Zir Kazası	42	55.020	150
4	Elbassan (İlbassan) Kazası	120	24.776	9.979
	Toplam	364	112.387	9.979
	Toplam Genel Nüfus		122.366	

Tablo.31. Jannina (Yanya) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Jannina (Yanya) Kazası	233	3.923	81.931
2	Adjunat (Aydonat) Kazası	64	3.900	8.000
3	Grabania (Grebene) Kazası	79	4.640	27.898
4	Kunia (Koniçe) Kazası	62	5.027	22.901
5	Metchovo Kazası	5	-	6.530
	Toplam	443	17.490	147.260
	Toplam Genel Nüfus		164.750	

Tablo.32. Arghyrocastro (Ergri) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Arghyrocastro (Ergri) Kazası	62	12.000	15.622
2	Premeti (Permedi) Kazası	148	25.501	17.743
3	Tepedelen Kazası	61	16.507	5.685
4	Philates Kazası	63	9.251	12.947
5	Delvino (Delvinya) Kazası	130	11.240	17.554

MUHAMMED KÖSE

6	Vochina Kazası	43	850	18.652
	Toplam	507	75.439	88.803
	Toplam Genel Nüfus		164.242	

Tablo.33. Berat/Vallona (Berat/Avlonya) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Berat Kazası	475	74.494	30.610
2	İskrapar (Esferbar) Kazası	60	6.700	192
3	Vallona (Avlonya) Kazası	64	21.000	1.400
4	Dimoritcha (Timurice) Kazası	43	6.890	-
	Toplam	642	109.084	32.202
	Toplam Genel Nüfus		141.286	

Tablo.34. Prevesa (Preveze) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Prevesa (Preveze) Kazası	36	1.100	12.000
2	Parga Kazası	24	910	4.400
3	Margalitch (Margiç) Kazası	55	20.260	4.750
4	Arta (Narda) Kazası	135	3.750	22.000
	Toplam	250	26.020	43.150
	Toplam Genel Nüfus		69.170	

Tablo.35. Trikkala/Thessalie (Tırhala) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
1	Larisse Kazası	124	12.934	36.392
2	Volo (Golos) Kazası	112	852	36.688
3	Trikkala (Tırhala) Kazası	128	1.866	42.668
4	Ellasou (Alasonya) Kazası	57	816	14.518
5	Pharsale Kazası	90	4.500	8.690
6	Carditcha (Karadice) Kazası	111	788	11.031
	Toplam	522	21.756	149.987
	Toplam Genel Nüfus		171.743	

Tablo.36. Jannina (Yanya) Vilayeti Sancaklarının Toplam Nüfusu

Sıra No	Sancak Adı	Köy Sayısı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
---------	------------	------------	----------------	-------------------

**İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI**

1	Jannina (Yanya) Merkez Sancak	443	17.490	147.260
2	Arghyrocastro (Ergri) Sancağı	507	75.349	88.803
3	Berat Sancağı	642	109.084	32.202
4	Preveze Sancağı	250	26.020	43.105
5	Trikkala (Tırhala) Sancağı	522	21.756	149.987
	Toplam ¹⁰⁸	2.364	248.699	461.357
	Toplam Genel Nüfus		710.056	

Tablo.37. Salonica Pashalik (Macedonia) (Selanik Paşalık Makedonya)Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı ¹⁰⁹	Müslüman Nüfus	Rum Nüfusu	Bulgar Nüfusu	Ulahlar	Bulgar Ortodoks Nüfusu
1	Salonica (Selanik) Kazası	19.926	21.671	1.255	-	-
2	Doiran (Toyran) Kazası	8.614	-	3.400	-	-
3	Avret Hisar Kazası	15.843	2.156	11.782	900	-
4	Tikvesh (Tikveş) Kazası	9.420	-	9.735	-	-
5	Keupreuli (Köprülü) Kazası	7.765	-	-	1.000	15.975
6	Vodena (Vodine) Kazası	9.066	4.755	3.812	-	-
7	Vardar Yenidge (Yenice Vardar) Kazası	10.449	8.700	1.500	562	-
8	Karaferye	2.787	8.395	1.291	2.000	-
9	Stroumitza (Ustrumca) Kazası	7.774	1.372	10.314	-	-
10	Cassandra (Kesendire) Kazası	4.322	14.385	-	-	-
	Toplam	95.966	61.434	43.099	4.462	15.975
	Toplam Genel Nüfus	220.936				

Tablo.38. Monastır (Manastır) Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Müslüman Nüfus	Rum Nüfusu	Bulgar Nüfusu	Ulahlar	Sırp Nüfusu	Bulgar Ortodoksu
---------	----------	----------------	------------	---------------	---------	-------------	------------------

¹⁰⁸ FO 881/3655, s.36.

¹⁰⁹ Ayrıca Selanik Sancağı'nda tabloda belirtilen etnik ve dini millet ve cemaatlerin yanı sıra yaklaşık 300 Bulgar Katolik aile de ikamet etmekteydi. (FO 881/3655, s.38.)

MUHAMMED KÖSE

1	Manastır Kazası	10.075	12.773	12.774	12.774	-	-
2	Resnya Kazası	1.431	500	1.115	5.785	-	-
3	Presiki Kazası	1.112	-	571	2.757	-	-
4	Perliki Kazası	6.067	-	3.445	2.870	-	10.910
5	Morichowo Kazası	-	-	-	4.025	-	-
6	Kruscheur Kazası	5.565	-	6.456	3.227	-	-
7	Ockrida (Ohri) Kazası	6.469	-	-	2.314	-	11.573
8	Florina (Filorina) Kazası	4.827	450	12.741	1.210	-	1.115
9	Eğri Bucak Kazası	3.308	3.307	-	-	-	-
10	Tcharsbema (Kosoni) Kazası	3.343	2.601	-	-	-	-
11	Deshuma/Kailar (Cuma) Kazası	12.655	780	1.978	-	-	-
12	Selwidsche (Serfice) Kazası	1.089	4.094	-	-	-	-
13	Starowa Kazası	8.694	-	-	-	5.115	525
14	Opar Kazası	2.115	500	-	2.029	2.030	-
15	Gyortza Kazası	6.076	-	455	420	7.725	-
16	Bechlista Kazası	5.689	100	-	-	4.311	-
17	Castoria/Kesric Kazası	5.405	18.500	2.500	1.200	-	-
18	Chrupista Kazası	2.990	4.565	-	4.220	-	-
19	Anaselitza Kazası	3.700	15.122	-	-	-	-
20	Colonia (Kolonya) Kazası	4.635	-	-	-	4.495	-
	Toplam	95.245	63.292	42.034	42.831	23.676	24.123
	Toplam Genel Nüfus	291.201					

Tablo.39. Serez Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı ¹¹⁰	Müslüman Nüfus	Rum Nüfusu	Bulgar Nüfusu	Ulahlar	Bulgar Ortodoksu
1	Serres/Serez Kazası	8.855	10.878	5.000	-	-
2	Demir Hisar Kazası	7.457	1.075	6.106	2.859	1.762
3	Menlik Kazası	3.900	4.464	3.360	-	2.791
4	Zichna (Zihne) Kazası	3.062	9.037	1.803	-	950
5	Tetritch (Petriç) Kazası	4.081	725	2.800	-	1.414

¹¹⁰ Ayrıca Serez Sancağı dâhilinde Türkçe konuşan 2000 civarında Hristiyan bulunmaktaydı.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

6	Newrekop (Nevrekop) Kazası	19.715	500	6.984	-	9.204
7	Rasloh (Razlık) Kazası	4.563	-	-	-	9.214
8	Nigrita Kazası	2.803	7.141	-	-	-
	Toplam	54.436	33.820	26.053	2.859	25.335
	Toplam Genel Nüfus	142.503				

Tablo.40. Drama Sancağı'na Bağlı Kazaların Nüfusu

Sıra No	Kaza Adı	Müslüman Nüfus	Rum Nüfusu	Bulgar Nüfusu	Ortodoks Bulgar
1	Drama Kazası	11.791	1.950	1.155	1.565
2	Kawala (Kavala) Kazası	5.907	362	-	-
3	Yenidshe Karaso (Yenice Karasu) Kazası	9.533	1.925	406	407
4	Eskidshe/Xanthi (Eskice) Kazası	867	2.738	1.115	-
5	Prawischa (Pravişte) Kazası	5.739	3.346	-	-
6	Daridere Kazası	20.139	-	162	162
7	Saryschban (Sarışaban) Kazası	7.930	97	-	-
8	Yerdsch (Çeç) Kazası	3.228	-	-	-
	Toplam	65.134	10.418	2.838	2.134
	Toplam Genel Nüfus	80.524			

Tablo.41. 1878 Tarihli FO 881/3655 Numaralı Raporla Göre Avrupa Türkiye'sindeki Etnik ve Dini Cemaatlerin Genel Nüfus Dağılımı

Vilayet	Müslüman Nfs	G.Müslim Nfs	Rum Nfs	Bulgar Nfs	Ortodok Bulgar	Sırp ve Bulgar	Sırp G.Müslim	Çingene	Uljah	Pomak	Arnavut Müs.	Katolik	Toplam Nfs
Androniple (Edime)	235.588	403.647						15.941					655.176
Edime Merkez	38.791		61.738	22.3705							675		324.909
Danube (Tuna)	407.900	599.615											1.007.515

MUHAMMED KÖSE

Manastır	50.3 56			15 2.5 34				2.8 83	15. 84 3				221. 616
Salonica (Selanik)	79.4 45		25.2 26	22 2.7 15				2.9 26		29. 27 8	2.6 44		362. 234
Selanik/P aşalık (Macedo nia)	310. 781		168. 964	11 4.0 24	67. 56 7	90. 60 0	23. 67 6		50. 15 2				825. 764
Scutari (İşkodra/ Arnavutl uk)	153. 380	61.2 24						1.7 00				83. 72 2	300. 026
Prizrend (Prizren)	307. 107	223. 363											530. 470
Jannina (Yanya)	249. 789	461. 357											711. 155
Toplam	1.83 3.13 7	1.74 9.20 6	255. 928	71 2.9 78	67. 56 7	90. 60 0	23. 67 6	23. 45 0	65. 99 5	29. 27 8	3.3 19	83. 72 2	4.93 8.86 5
Genel Toplam	4.938.865												

Tablo.42. Kemal Karpat'a Göre 1878 Yılında Avrupa Türkiye'sinin Nüfusu ve İdari Birimleri

Ana Sayım Bölgesi	Sancak	Nüfus	Binalar/Evler	Bölgedeki Kazalar
Edirne	Edirne	190.585	20.200	Babayiatik, Pınarhisar, Çesri Ergene, Çermen, Çesri Mustafa Paşa, Havsa, Hatuneli, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Kızılağaç.
	Tekfurdağı	49.751	5.875	Çorlu, Hayrabolu, LüleBergos, Midye, Malkara, Vize
	Gelibolu	58.361	9.080	Evreşe, İnöz, Şarköy, Keşan, Gümilcine.
	Filibe	266.088	8.600	Ahiçelebi, Pazarcık, Çırpan, Hasköy, Kızanlık, Zağra-i Atik, Sultanyeri.
	İslimye	87.691	8.700	Ahyolu, Aydos, Bergos, Zağra-i Cedid, Karınabad, Müseuri.
Toplam	(5)	652.676	52.455	(35)
Tuna	Ruşçuk	309.797	22.854	Plevne, Cuma-i Atik, Zıştovi, Silistre, Şumnu, Niğbolu, Hazargrad, Tutrakan.
	Varna	85.805	9.849	Balçık, Pazarcık, Pravadi,

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

				Mankalya.
	Vidin	178.823	91.624	İvraca, Berkofça, Belgratçık, Rahova, Adliye, Lom
	Tulça	87.455	9.429	Baba-i Atik, Hirsova, Sunne, Köstence, Maçın, Mecdiye.
	Tırnova	245.894	26.495	Serli, Osmanpazarı, Gabrova, Lofça.
Toplam	(5)	907.774	160.251	(28)
Sofya	Sofya	127.000	19.000	Orhaniye, İzladi, Cuma, Radomir, Samakov, Dupniçe
	Niş	213.180	21.318	Ürgüp, İznebol, İvraniye, Şehirköy, Kurşunlu, Leskofça.
Toplam	(2)	340.180	40.318	(12)
Selanik	Selanik	177.761	13.990	Ustrumca, Petriç, Tikveş, Toyran, Avrathisarı, Karaferye, Köprülü, Vodine, Yenicevardar.
	Serez	151.612	9.542	Demirhisar, Zihne, Menlik, Nevrekop.
	Drama	63.656	3.521	Darıdere, Kavala, Yenice-i Karasu.
Toplam	(3)	393.029	27.053	(16)
Bosna	Saray	167.776	39.272	Çelebipazarı, Çaynice, Visoka, Kaladine, Konice, Vişegrad
	İzvoznik	262.352	59.241	İzvoznik, Berçka, Pelne, Perçe, Gradağaç, Gradcaynice, Miglayi.
	Banaluka	132.128	19.382	Teşne, Derbend, Zayçe, Gradişka.
	Bihke	134.800	13.480	İstosça, Peridor, Krupa, Kosteniçe, Kluç, Maden, Novasil.
	Travnik	185.024	42.510	Akhisar, İhleune, Domana, Glamoc, Yayçe.
	Yenipazar	131.488	12.546	Akova, Brane, Bihor, Prebol, Tırgoviste, Taşlice, Kolaşın, Mitroviçe, Yenipazar, Yenivaros.
Toplam	(6)	1.013.368	186.431	(39)
Hersek	Hersek	100.616	19.549	Bileke, Foça, Foynice, Labuşka, Novesin.
	Gaçka	92.632	8.438	Ustruşça, Panaluka, Penve, Popov, Trebin, Ravice, Lubin, Nikşik
Toplam	(2)	193.248	27.987	(13)

MUHAMMED KÖSE

Manastır	Manastır	74.135	20.439	İstarova, Eğribucak, Ohri, Perlepe, Serfice, Florina, Kirçova, Kolonya, Kesriye, Görice, Nasliç
	Prizren	175.365	74.135	İştîp, İpek, Priştine, Gosine, Kalkandelen, Gilan, Lume, Vulçitrin, Yakova.
	Üsküp	112.550	98.725	Palanka, Radovişte, Karatova, Koçana, Kumanova
	Debre	177.104	57.352	İlbasan, Debre-i Bala, Debre-i Zir, Matu.
Toplam	(4)	539.154	250.651	(29)
Yanya	Yanya	102.513	15.270	Aydonat, Filan, Koniçe, Grebene.
	Tırhala	25.000	2.500	Alasonya, İrmiye, Tırhala, Çatalca, Golos, Karadice.
	Ergri	12.000	3.400	Balibogun, Permedi, Tepedelen, Delvinya.
	Preveze	26.000	3.400	Parga, Fener, Margiç, Narda.
	Berat	22.000	2.500	Esferbar, Avlonya, Timurice.
Toplam	(5)	187.513	27.070	(21)
İşkodra		135.000	37.500	Akçahisar, Olgun, Bar, Buka, Podgoriçe, Beklin, Tiran, Diraç, Razrime, Kovaya, Leş, Mardina. (12)
Avrupa Topamları ¹¹¹	(33)	4.362.142	809.716	(205)

Tablo.43. 1878 Tarihli FO 881/3655 Numaralı Rapora Göre Avrupa Türkiye'sinin Nüfusu ve İdari Birimleri

Ana Sayım Bölgesi	Sancak	Müslüman Nüfus	Diğer Nüfus	Bölgedeki Kazalar
Edirne	Edirne	57.093	122.174	Edirne, Kızılağaç, Dimetoka, Cıs-r-i Ergene (Uzunköprü), Havsa, Babaeski, Kırkkilise, Pınarhisar, Çirmen Mustafa Paşa. (9)
	Filibe	93.330	172.758	Filibe, Pazarcık, Hasköy, Eski Zağra, Kızanlık, Çırpan, Ahi Çelebi, Sultan Yeri. (8)
	İslimye	37.200	53.491	İslimye, Karınabad/Yanbolu, Yeni Zağra, Aydos, Müseuri,

¹¹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010. s.251-253.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI

				Bergos. (6)
	Tekfurdağı/Rodosto	18.247	31.504	Tekfurdağı, Vize, Saray, Midye, Çorlu, LüleBergos, Hayrabolu, Malkara. (8)
	Gelibolu	29.718	39.661	Gelibolu, Caradjak et de Macri, Şarköy/Evrese, Keşan, İnoz, Gümülcine. (6)
Toplam	5	235.588	419.588	37
Edime Vilayeti Kaza ve Nahiyeleri	Edime	38.791	215.086	Üsküdar Nahiyesi, Ada N., Tchoko N., Manastır N., Kırkkilise Kazası, Çermen K., Babaeski K., Pınar Hisar K., Havsa K., Kızılağaç/Hatuneli K., Uzunkprü/Ergene K., Mustafa Paşa K., Dimetoka K. (4 nahiye, 9 kaza)
	Tekirdağ/Rodosto	-	27.356	Vize, Malkara. (2)
	Gelibolu	-	27.471	Feredjik, Gümülcine. (2)
Toplam	3	38.791	269.913	13 kaza 4 nahiye.
Tuna/Danube	Ruşçuk	160.803	115.650	Ruşçuk, Şumnu, Yeni Pazar, Silistre, Hazergrad, Niğbolu, Zıştovi, Plevne, Cuma-i Atik, Tutrakan. (10)
	Vidin	37.185	154.992	Vidin, Berkofça, Lom, Rahova, Adliye, İvranca, Belgradcık. (7)
	Sofya	23.793	152.839	Sofya, Köstendil, Samakov, Dubniçe, Radomir, İzladi, Orhaniye, Cuma-i Bala. (8).
	Tırnova	75.402	115.091	Tırnova, Rahovic Nahiyesi, Bebrova K., Elena K., Dryanova K., Travna K., Lofça K., Osman Pazarı K., Kazgan N., Selvi K., Gabrova K. (9 kaza 2 nahiye)
	Tulça	67.331	44.150	Tulça, İsalıç, Kili, Mahmudiye, Sünne, Babadağı, Maçın, Köstence, Hırsova, Mecidiye. (10)
	Varna	43.386	16.785	Varna, Pravadi, Balçık, Pazarcık, Mankalya. (5)
Toplam	6	408.600	599.615	49 kaza 2 nahiye.
Manastır	Manastır	40.236	221.616	Perlepe/Prilep, Florina, Ressine/Prespa, Kırçova, Cumali, Manastır/Bitolia, Castoria. (8)

MUHAMMED KÖSE

Toplam	1	40.236	221.616	8 kaza.
Selanik	Serez	29.344	124.980	Serez, Nevrekop, Demir Hisar, Melnik, Zihne, Petriç. (6)
	Selanik	52.745	156.417	Selanik, Vodine, Avret Hisar, Debre, Köprülü/Veslesse, Stroumnitza, Dorian/Toryan. (8)
Toplam	2	82.089	281.397	14 kaza.
İşkodra	İşkodra	74.830	133.244	İşkodra, Antivari, Dulcigno, Leş, Podgoriçe, Spoutz, Zadrina, Durazzo, Tiran/Tiru. (9)
	Arnavutluk Mirditie Bölgesi Kantonları	15.550	35.002	Leh-Djebal Kantonu, Docazin Kn, Polati Kn, Konle Menti Kn, Hoti Kn, İskrali Kn, Kastrati Kn, Retchhilohovo Kn, Rei-Oula Kn, Pochirka Kn, Kopliki Kn, Kirika Kn, Bojaghid Kn, Gonroudi Kn, Terbidji Kn. (15 kanton)
	Bergos, Achialo, Missuria Kazaları ¹¹²			
	İslimye/Slimnia	63.000	91.000	Aydos, Yeni Zağra, İslimye, Yamboli, Karinabad, Müseuri, Ahyolu/Achialo, Bergos. (8)
Toplam	2 sancak 3 kaza	153.380	259.246	17 kaza 15 kanton.
Prizren	Prizren	93.458	41.099	Prizren, İpek, Yakova, Priştine, Gilan, Dehir, Gosine. (7)
	Üsküp	55.234	61.899	Üsküp, Koçana/Kotçhati, İştıp, Radoviste, Palanka, Komanova, Karatova/Krastova. (7)
	Niş	46.028	110.386	Niş, Şehirköy/Pirot, İvraniye, Lescofça, Ürgüb, Kurşunlu, Turbein. (7)
	Debre	112.387	9.979	Debre-i Bala, Matu, Debre-i Zir, İlbasan. (4)
Toplam	4	307.107	223.363	25 kaza.
Yanya	Yanya	17.490	147.260	Yanya, Aydonat, Grebene, Konice, Metchovo. (5)
	Ergri	75.439	88.803	Ergri, Permedi, Tepedelen, Philates, Delvinya, Vochina. (6)
	Berat (Vallona)	109.084	32.202	Berat, Esferbar, Avlonya,

¹¹² Yalnızca bu üç kazada ikamet eden Rum köy ve hane sayıları belirtilmiştir. Buna göre 3 kazaya bağlı 19 köyde 4.125 hane meskûndü.

**İNGİLİZ BÜYÜKELÇİSİ A. H. LAYARD'IN RAPORUNA GÖRE 1878 YILINDA
TÜRKİYE AVRUPA'SININ DEMOGRAFİK YAPISI**

				Timurice. (4)
	Preveze	26.020	43.150	Preveze, Parga, Margiç, Narda. (4)
	Tırhala/Trikkala	21.756	149.987	Larisse, Golos/Volo, Tırhala/Trikkala, Alasonya, Pharsale, Karadice/Carditcha. (6)
Toplam	5	248.699	461.357	25 Kaza
Selanik Makedonya Paşalık	Selanik	95.966	195.956	Selanik, Toyran, Avret Hisar, Tikveş, Köprülü, Vodine, Yenice Vardar, Karaferye, Ustrumca, Casandra. (10)
	Manastır	95.245	195.956	Manastır, Resnya, Presiki, Perliki, Morichovvo, Kruscheur, Ockrida, Florina, Eğri Bucak, Tcharsbemba, Dcshuma, Selwidsche, Starowa, Opar, Gyortza, Bechlista, Castoria, Chrupista, Anaselitza, Colonia. (20)
	Serez	54.436	88.067	Serez, Demir Hisar, Menlik/Melnik, Zihne, Petriç, Nevrekop, Razlık, Nigrita. (8)
	Drama	65.134	15.390	Drama, Kavala, Yenice Karasu, Eskice, Praviste, Daridere, Sarışaban, Çeç/Yerdesch. (8)
Toplam	4	310.781	424.383	46
Genel Toplam	32	1.825.271	3.160.478	236 kaza, 6 nahiye, 15 kanton.